

Emilio Pradilla

NOTER OM 'BOLIGPROBLEMET'

Oversat fra: Emilio Pradilla Cobos: Notas Acerca del "Problema de la Vivienda", i Ideología y Sociedad, nr. 16 1976. Bogotá Colombia. Oversættelse: Finn Barnow.

Den store mængde teknisk eller forskningsmæssigt arbejde, der er udført i Latinamerika om det foruroligende 'problem' med boligmangel, som rammer størstedelen af befolkningen, synes ikke at have kastet særlig meget lys over de faktorer, der bestemmer dette fænomen, til trods for at det næsten altid er lykkedes for disse arbejder at nå frem til en dyster vurdering af situationen.

Begrænsningen synes at ligge i den kendsgerning, at disse forskere forbliver på kendsgerningernes overflade, på fenomenologiens tilsyneladende men ikke virkelige plan. Det er dette ydre, som de har haft held til, ofte dog kun på en ufuldstændig måde, at kvantificere, beskrive, fremskrive eller foregive at 'løse' gennem på forhånd fastlagte 'løsninger' eller gennem en vis mystifikation af de spontane former, som kan iagttages i virkelighedens verden. Selv om empiriske, statistiske og saglige analyser faktisk afspejler virkeligheden i data eller i kendsgerninger - og heri består deres nytte - så lykkes det hverken for dem at udpege problemets konstituerende elementer eller de indbyrdes relationer mellem de sociale agenter, der er involveret i problemet og afgør dets eksistens, eller de almene lovsmæssigheder som styrer dets udvikling. På grund af alle disse ting fører de næsten altid til fremskrivninger, behovsberegninger og krav om løsninger, som ikke rækker længere end til at konfrontere os med problemets omfang og umuligheden af at løse det. På den anden side forfalder de folk, der forsøger at anvise løsninger, ofte til de rene fremskrivninger af de former, som de iagttager i virkeligheden - samtidig med at de mystificerer dem og tillægger dem en effektivitet, som al erfaring synes at modbevise - hvilket kun genskaber fænomenets konstituerende elementer og i det lange løb gør problemet og dets følger virkninger meget værre. (1)

Andre, der drives af ønsket om at afklare fænomenets årsagssammenhæng og også arbejder med en teoretisk afdekning af det øjensynlige, kommer let til at miste fodfæstet på de ideologiske formers farlige skråplan, hvilket ikke alene får deres søgen efter forklaring af årsager til at slå fejl men også får dem til, måske ufrivilligt, at spille de herskende klassers spil i disses bestræbelser på at forvandle befolkningsflertallets 'boligmangel' til endnu et middel til at forøge deres magt og fremme deres økonomiske interesser. (2)

Begge tilgange er fanget af fraværet af et teoretisk redskab, som på én gang kan omfatte fænomenets konstituerende elementer, dets indre artikulationer, de involverede agenter og deres objektive interesser, de strukturelle determinanter og de lovsmæssigheder der bestemmer dets opkomst og udvikling; med andre ord et teoretisk redskab, som kan tjene til at komme bag om det øjensynlige, at klarlægge kendsgerningernes virkelige bevægelse og at angive en metode til en tilnærmel-

se og en kritisk analyse, som er korrekt i forhold til de konkrete realiteter.

Disse noter har til hensigt at bane vej for et senere mere fuldstændigt arbejde, men de lider både af at være forhastede og af den generelle mangel på et systematisk arbejde og en frugtbar diskussion. (3) Derfor bliver vi nødt til at gå hurtigt forbi de partielle bidrag og analytiske projekter, der er formuleret af nogle forskere, som vi vil henvise til for at fremme debatten og lægge grunden til en senere dybtgående analyse.

Noterne vil bevæge sig på to niveauer: dels på niveauet for den kapitalistiske produktionsmåde, som med vore landes nuværende udviklingsstruktur er dominerende (4), og dels på niveauet for de latinamerikanske afhængige kapitalistiske samfundsformationer (5), hvor den dominerende produktionsmåde artikuleres med andre historisk tidligere eksisterende produktionsmåder, som vedvarende findes ved siden af den dominerende under de givne konkrete betingelser, hvorunder vore samfund udvikler sig.

Indenfor dette dobbeltfelt tager behandlingen af 'boligproblemet' udgangspunkt i den teoretiske antagelse, at mens boligforsyningen - boligens produktion, konsumtion og dens indførelse i større bymæssige sammenhænge etc. - nok kan isoleres metodisk, er dens bearbejdning som analyseobjekt imidlertid snævert forbundet med den komplekse helhed af fænomener, som optræder i samfundet. Som sådan er forklaringen af dens konstituerende elements særegenhed og af dens processers virkelige bevægelse kun mulig gennem en analyse af dens relationer overfor, og tilbagevirkende bestemmelse fra, helheden af samfundets konstituerende strukturelle niveauer i overensstemmelse med disses lovsmæssigheder. 'Boligproblemet' kan kort sagt kun defineres som tankeobjekt indenfor den bestemte samfundsmæssige form, hvori det optræder, og det må forstås - indbefattet det specifikke problem som behandles - i relation til en teori, som på samme tid inddrager den historisk dominerende produktionsmådes virkelige bevægelse og den særlige form, som den antager i det konkrete samfund, hvori den er indføjjet.

1. BOLIGEN SOM VARE

I enhver samfundsformation, hvor den kapitalistiske produktionsmåde er dominerende, antager boligen, i lighed med det overvældende flertal af genstande, som fremstilles gennem menneskeligt arbejde (6), en dobbelt karakter: på den ene side er den en nyttig genstand, som tilfredsstiller behov hos individet, familien eller kollektivet, og har en brugs-værdi, der retfærdiggør dens fremstilling; og på den anden side købes og sælges den på markedet og har en bytteværdi;

den er en vare.

Boligen er det materielle grundlag for en kompleks mængde individuelle, familiemæssige og sociale aktiviteter: spisning, hvile, rekreation, reproduktive seksuelle relationer, mellem menneskelige forhold etc., som alle er nødvendige for opretholdelsen af familiemedlemmernes produktive kapacitet og for dens individers formering; den er med andre ord nødvendig for *den samfundsmæssige arbejdskrafts opretholdelse og udvidede reproduktion*. Det er til disse behov boligens brugsværdi svarer, og det er ud fra dem den får sin placering i helheden af de producerede brugsværdier; vi har allerede omtalt arbejdskraftens sundhed, produktivitet, formering og kvalifikationsniveau.

Uafhængig af sin type svarer boligen til disse behov; af denne grund fremstilles den, og hvert individ eller hver familie 'løser' på en eller anden måde sit 'boligproblem'. Dette behov er imidlertid ikke bare biologisk bestemt; det har en samfundsmæssig bestemmelse, der i lige så høj grad er baseret på samfundets materielle udviklingsniveau som på den helhed af værdier og holdninger overfor boligen, som dette samfund har som en del af den dominerende ideologi. Dette forklarer, hvorfor vi i dag afviser den 'normale boligstandard', der for blot få år siden var accepteret og 'almindelig' i vore lande.

På baggrund heraf kan det fastslås, at hvert individ, hver familie eller ikke-familiær gruppe *har behov for en bolig*, som er i overensstemmelse med de gennemsnitlige boligforhold, den gennemsnitlige bestandighed og det gennemsnitlige forsyningsniveau, som er fremherskende i det samfund, som vedkommende lever i. (7)

Boligens varekarakter er også et produkt af samfundsmæssig bestemmelse. Uddybningen af den sociale arbejdsdeling gennem kapitalistisk udvikling har indebåret en vedvarende og accellererende proces, der har inddraget flere og flere genstande i varecirkulationens sfære; en uddybning af den samfundsmæssige arbejdsdeling og udviklingen af vareproduktion og -udveksling som er en nødvendig betingelse for kapitalistisk udvikling og ikke bare dens 'effekt'.

Langt de fleste genstande produceres af sociale agenter, der ikke er de samme som dem, der får deres behov opfyldt gennem disse genstande, og udvekslingen af disse produkter med andre, som er nødvendige for at opfylde producenternes behov, foregår via markedet. Boligen undgår ikke denne vare-relation; denne relation integrerer endda de boligformer, som opføres for at opfylde et behov hos dem, der bygger og/eller besidder dem: *selvbyggede boliger* (tugurios, villa miserias, ranchos etc.). Selv om de bliver opført af de samme individer, som skal bruge dem, ved at investere ekstra arbejdstid (forlængelse af den normale arbejdsdag) og udnytter kasserede eller genbrugs-materialer og små mængder

kommercielle byggematerialer, artikuleres disse boliger i forhold til varemarkedet på to måder: for det første fordi de forbruger to slags varer, nemlig de kommercielle produkter som benyttes som råmaterialer i processen, og den anvendte arbejdskraft som har en pris på markedet (hvis denne arbejdskraft blev solgt og ikke anvendt i selvbyggeriet, så ville den have en markedspris), og som tilføjer ny værdi gennem arbejdsprocessen, selv til de kasserede materialer; for det andet fordi boligen ved at være et produkt af menneskeligt arbejde og indeholde en bestemt mængde arbejdstid får en værdi og en pris på det kapitalistiske marked, som kunne forvandles til penge, såfremt producenten holdt op med at forbruge den og lod den indgå på boligmarkedet med salg eller udlejning for øje. Dette sker faktisk hyppigt, og hvorvidt det drejer sig om en bolig med høj eller lav værdi har næsten ingen betydning. (8)

Problemet er tydeligere i det tilfælde, hvor *en bolig opføres af producenter, der er forskellige fra den person, som finansierer arbejdet, men hvor boligen er bestemt til at blive brugt af denne person eller hans familie* (enfamilieboliger for højindkomstgrupper): dens opførelse er resultatet af en proces, der integrerer varer (råmaterialer og arbejdskraft), den afkaster fortjeneste til formidlende tekniske agenter (bygherre-arkitekter), den har en pris udtrykt i penge, og dens erhvervsmæssige udnyttelse frembyder ingen vanskeligheder for ejeren, som i dette tilfælde vil regne med en profit omkring det gennemsnit, der er fremherskende på boligmarkedet.

De øvrige tilfælde (boliger produceret af private virksomheder eller af staten med henblik på salg eller udlejning til forbrugere, der er forskellige fra producenten) rummer ingen vanskelighed med hensyn til deres karakteristika som varer.

Ud fra et synspunkt, der betoner deres varekarakter, er vi således i stand til at klassificere boliger i to kategorier:

a. Egentlige bolig-varer

Omfatter boliger, som opføres med umiddelbar udveksling for øje, dvs. de boliger der er bestemt til at blive forbrugt af sociale agenter, der ikke er direkte knyttet til produktionen af dem (arbejdere, bygherrer, investorer).

b. Potentielle bolig-varer

Denne kategori omfatter de boliger, som, skønt de er blevet opført med henblik på at skulle forbruges af mindst én af de sociale agenter, som producerer dem, eller som har bidraget med de nødvendige midler til denne proces (jord, produktionsmidler, penge), samtidig bevarer muligheden for at blive forvandet til bytteobjekt gennem den værdi, som er indføjjet i dem som resultat af levende arbejde (arbejdskraft anvendt

til opførelsen) eller ophobet objektiveret arbejde (bygge-materialer, maskineri m.v.).

Varerelationer i et kapitalistisk samfund er ikke bytterelationer; de vedrører konfrontationen mellem en værdi, der er resultat af en produktionsproces, som er gennemført indenfor et overvejende kapitalistisk samfund, og en konsument udstyret med en bestemt mængde penge, der enten stammer fra salget af hans arbejdskraft, fra salget af andre varer produceret af ham, eller fra profitter opnået gennem investering af hans kapital; det vil sige en udvekslingsrelation som formidles af penge. Bolig-objektet står overfor en *betalingsskyldig konsument* (det vil sige en som råder over en tilstrækkelig pengemængde til at købe den), og ikke en *konsument-der-har-behov* for en bolig, idet han, hvis han ikke besidder andet end sit behov, vil være ude af stand til at erhverve boligen på markedet. Sælgeren af boligen, af den jord der kræves til boligens opførelse, eller af byggematerialerne vil lade den pris, som han forlanger af konsumenten, omfatte følgende: hele den kapital han har investeret i boligens opførelse (til råmaterialer, lønninger, afskrivning af maskineri og udstyr), forrentningen af denne kapital (som han må betale sin financier, eller som han selv tilegner sig), grundprisen (jordrenten), hele den øvrige som penge, som han har investeret i markedsføring (publicity etc.), andre generalomkostninger samt en profit over, lig med eller lavere end den gennemsnitlige profitrate, der er gældende i den pågældende sektor. Det er denne totalsum, som konsumenten må betale konsument eller i afdrag. Det samme gælder for en person, der sælger en bolig, som han allerede har brugt for at tilfredsstille sine egne behov. Den kommercielle producent vil ikke investere en eneste centavo (møntenhed) i boligens opførelse hvis han ikke har sikkerhed for at kunne lade disse beløb indgå i den endelige pris, og sikkerhed for at afhænde sin vare uanset 'boligbehovets' omfang; ej heller vil han investere i opførelsen af en bolig, hvis profitraten er notorisk lavere end i andre sektorer. Tværtimod vil han, hvis den er det, flytte sin kapital over til disse sektorer (f.eks. luksusgenstande, våben, unødvendige genstande etc.).

Det er den forsættelige eller ufrivillige negligerig af denne kendsgerning, som er kilde til fejltagelse i de analyser af 'boligproblemet', som begynder med simpelthen at anskue boligen som en brugsværdi, som tilfredsstiller et behov (studier af boligmangel, behov etc.). Deres fejl består i, at de lader den kendsgerning ligge, at boligen er en vare, som fremstilles og udveksles i et samfund domineret af kapitalistiske produktionsrelationer med det formål at sikre en kapitalistisk værdiøgning ved at opnå profitter.

2. BOLIGPRODUKTION SOM KAPITALISTISK VÆRDIØGNINGSPROCES

Det andet grundlæggende aspekt ved indkredsningen af det teoretiske analysefelt vedrørende 'boligproblemet' drejer sig om at identificere karakteren af den *værdiøgningssproces*, som er uløseligt forbundet med erhvervsmæssig opførelse af egentlige bolig-varer i et kapitalistisk samfund.

Det, som specificerer kapitalistisk produktion af genstande, herunder boliger, er ikke deres varekarakter (9) men snarere den kendsgerning, at produktionen af dem sigter mod den størst mulige værdiøgning af den kapital, som er investeret i de forskellige faser af deres produktion. Industri- eller finanskapitalisten, rentieren eller den lille ejer af pengekapital vil investere i den produktionsgren, som sikrer ham den *største værdiøgning af hans kapital*; det vil sige, at han vil investere i den produktionsgren, som afkaster den højeste profitrate, eller han vil flytte sine investeringer fra de sektorer, hvor hans kapital mister værdi, eller hvor dens værdi øges langsomt, til de sektorer der tilbyder ham bedre værdiøgningbetingelser. Kapitalens bevægelighed er imidlertid ikke absolut, idet den begrænses af den særlige form, den antager, og af den produktionsgren, den tilhører. Mens finans- og bankkapital har betydelig bevægelsesfrihed p.g.a. deres karakter som cirkulerende pengekapital, vil andre former såsom industri- eller landbrugskapital, der er investeret i produktionsmidler, og kapital investeret i jordejendom, finde deres bevægelighed begrænset af deres materielle binding. Således vil denne mobilitet for byggeindustriens vedkommende være forskellig for den cirkulerende finanskapital (som optræder som financier for bygherrer og konsumenter), for klienternes pengekapital (selskaber eller individer som overdrager deres penge til en bygherre, således at han kan bygge på deres grunde, og som vil levere dem det færdige objekt), for den produktive kapital, som er investeret i maskineri og udstyr, og for den kapital, som er investeret i jordejendom.

Kapitalstrømmen til en ny produktionssektor eller en dynamiseret traditionel produktionssektor med høje profitrater resulterer i en tendentiell sænkning af denne profit, hvilket i næste omgang genoplivrer konkurrencen mellem kapitalisterne i den pågældende sektor. Hvis det *virkelige* marked (ikke behovet) for produktet ikke udvider sig hurtigere end - eller blot med samme rytme som - produktion, der er blevet stimuleret gennem kapitalinvesteringer, så vil markedet blive relativt stramt, og producenterne må kæmpe for at monopolisere det; betingelsen for, at dette lykkes, vil være, at produktionsomkostningerne reduceres. For at opnå dette vil mængden af konstant kapital (maskineri og udstyr) blive øget i forhold til mængden af variabel kapital bestemt for køb af arbejdskraft - en forøgelse af kapitalens organiske sammensætning -

med det sigte at forøge arbejdets produktivitet, at reducere produktionsomkostningerne og arbejdskraftens værdi i forhold til den samlede producerede værdi. Herved vil kapitalisten blive i stand til at opretholde profitraten, mens alle de, som er svagere og for hvem det ikke lykkes at følge den samme proces, vil stå ufordelagtigt, hvorfor de vil blive tvunget til at forlade den pågældende sektor.

Kapitalens værdiøgning i en produktionssektor medfører så dens koncentration, samtidig med at andre producenter forsvinder, som gennemfører denne proces under tilbagestående former eller under betingelser, som er ugunstige for opretholdelsen af akkumulationsprocessen, hvilket i særlig grad er småproducenter. Samtidig trækker denne proces de industrier med sig, som fremstiller maskineri, udstyr og råmaterialer; de må følge efter eller gå i spidsen overfor deres aftagere i andre produktionsgrene, som følger det forløb, der er skitseret ovenfor, med det resultat, at der sker en udvidelse af produktionens tekniske målestok, at der sker en forbedring eller raffinering af karakteren af de produkter, hvis fremstilling de beskæftiger sig med, og at der sker en forøgelse af maskineriets værdi. På denne måde bestemmer kapitalens nødvendige akkumulation og reproduktion håndværksformens og småproduktionens langsomme eller hurtige forsvinden.

På den anden side forudsætter kapitalens reproduktion dens eksistens- og værdiøgningsbetingelse: reproduktionen af arbejdskraften, af lønarbejdet, som er grundlaget for frembringelsen af den større værdi, som kapitalisten tilegner sig. Stigningen i mængden af arbejdere og reduktionen af det nødvendige menneskelige arbejde i forhold til merarbejdet er de modsigelsesfyldte aspekter ved den produktive kapitalens reproduktionsproces.

Ligeledes nødvendiggør den udvidelse af den kapitalistiske produktion, som denne proces afføder, en stadig udvidelse af varecirkulationens sfære og af det marked, hvorpå dens varer realiseres, og med dem profitterne, og på grund af alt dette fordres også en relativ tilbagegang for de andre former, som opfylder 'behov', såsom produktion for eget-forbrug etc.

Ved at opstille tingene på denne måde kan vi begynde at karakterisere de forskellige former, som boligproduktionsprocessen antager i vort samfund, de determinanter som styrer overgangen fra en form til en anden, og deres overlevelsensbetingelser.

3. FORMER SOM BOLIGPRODUKTIONSPROCESSEN ANTAGER

Vi er i stand til at udskille tre hovedformer på grundlag af den måde, hvorpå boligen opføres:

1. Selvbyggeri

I denne form er den sociale agent, som producerer og konsumerer boligen, én og samme person; den endelige konsument udfører byggeriet ved at investere egen arbejdstid med en forlængelse af arbejdsdagen til følge udover det, der er nødvendigt for at erhverve sine egne livsfornødenheder, og undertiden får han hjælp af ulønnet kollektiv arbejdskraft eller et tilskud af små mængder betalt arbejde (til de installationer som forudsætter specialkunnen etc.). Han anvender værdiløse (kasserede) byggematerialer, som vil blive noget værd gennem hans arbejde, eller små mængder kommercielt producerede materialer, som han erhverver for en del af sin lave indkomst (10). De benyttede arbejdsredskaber er fåtallige og/eller mangelfulde, hvilket gør menneskeligt arbejde til produktionsprocessens grundlag. Byggeperioden kan forlænges i det uendelige afhængig af mulighederne for at udvide arbejdsdagen, evnen til at beskære forbruget og muligheden for at afsætte indkomst til byggeformål. Byggeprocessen finder altså sted samtidig med at huset konsumeres/benyttes, og de deraf følgende kendetegn bliver nødvendigvis overfyldte boliger, ringe levevilkår og mangel på installationer. Det endelige produkt antager form af potentiel bolig-vare.

I denne form er der ingen kapitalinvestering, idet de investerede penge (der er minimale i forhold til menneskeligt arbejde) ikke indgår i relation til lønarbejde, og produktet er bestemt for selvkonsumtion og ikke for direkte udveksling; den svarer derfor til før-kapitalistiske produktionsformer, der overlever på grund af den afhængige kapitalistiske udviklings strukturelle betingelser. Dens mere typiske eksempler er opførelsen af tugurios, villas miserias, ranchos, favelas etc., de boliger, som opføres for højere indkomstgrupper og som, uanset at de anvender mere bestandige og 'moderne' byggematerialer og -systemer, i hovedsagen genskaber de kendetegn, der er beskrevet ovenfor, samt de forskellige 'former for selvbyggeri' og 'progressive byggerier', som staten står fadder til for at dække over boligmangelens sociale effekter.

2. Håndværksmæssig boligproduktion (Producción manufacturera)

I denne form udføres byggeprocessen af sociale agenter, der ikke selv skal konsumere den frembragte bolig. Et mindre antal mere eller mindre fagligt specialiserede lønarbejdere ledes af en indirekte produktiv agent (arkitekt eller bygherre), som på jordejerens vegne kontrollerer byggeprocessen, de investerede penge og det færdige produkt. De investerede penge er først og fremmest bestemt for køb af arbejdskraft, som indtager en dominerende stilling i processen, og for køb af råmaterialer, hvad enten disse er fremstillet håndværksmæssigt, ved enkle industrielle metoder eller er dyre pynte- eller luksusgenstande. På grund af det anvendte maskineris

og udstyrs begrænsede mængde og teknisk simple karakter stiller der særlige betingelser til den håndværksmæssige færdighed hos de ledende arbejdere, som bistås af en underordnet ufraglært arbejdsstyrke. Byggeprocessens skala er i almindelighed begrænset på grund af de anvendte produktionsmidlers natur og investeringens størrelse og private karakter, som indebærer underudnyttelse af maskineri og en i almindelighed lav produktivitet. Til forskel fra selvbyggeriet kommer størstedelen af råmaterialerne her fra industrisektoren, som fremstiller byggematerialer til den kapitalistiske kommercielle sektor.

Det endelige formål med genstanden (som regel individuelle boliger eller små lejlighedsblokke) vil være dens selv-konsumtion fra mellem- eller højindkomstgruppens side (potentiel bolig-vare) eller dens salg eller kommercielle udlejning fra disse gruppens side (egentlig bolig-vare); men i det første tilfælde antager de investerede penge ikke umiddelbart kapitalform men snarere form af penge investeret i subsistens-konsumtion; og i det andet tilfælde antager de direkte form af produktiv kapital, men denne form er tilknyttet en tilbagestående, håndværksmæssig produktionsform.

Med kapitalens lave organiske sammensætning og arbejdskraftens lave produktivitet bliver produktionsomkostningerne højere end hvad der kan iagttages i den industrielle form, hvilket på sin side presser det gennemsnitlige prisniveau op over det niveau, som en fuldt industrialiseret produktion ville gennemtvinge.

Disse produktionsbetingelser udgør baggrunden for, at en særlig slags formaliseret, individualiseret og kompliceret type byggeri kan overleve, som næppe kan kaldes rationel. Denne type byggeri har en dobbelt binding såvel til en arkitekturideologi som til et sæt typiske samfundsmæssige værdier: individuelle boliger med for- og baghave, eksklusivt formgivet - det dominerende 'ideal' for flertallet af forbrugere i visse lande (incl. Columbia).

3. Industriel boligproduktion

I denne produktionsform forsvinder den direkte relation mellem produktions- og konsumtionsagenterne fuldstændig under den produktive proces og dukker først op i den kommercielle udveksling: arbejderne, mellemmændene og finansier'erne arbejder for et generaliseret, ikke-individualiseret marked, og den færdige genstand er forudbestemt af disse generelle betingelser og ikke af en bestemt kundes efterspørgsel.

I dette tilfælde investerer de kapitalister, som er knyttet til processen, deres penge ene og alene med det formål at reproducere og forøge deres værdi. Den udlagte kapital anvendes til køb af kommercielle råmaterialer, ofte masseproduceret af kapitalistiske virksomheder uden forbindelse med byggefirmaet, til indkøb og vedligeholdelse af mere eller mindre komplice-

ret udstyr og til køb af arbejdskraft (som har en relativt begrænset rolle at spille i processen både for så vidt angår dens mængde som dens håndværksmæssige færdighed). Den konstante kapital dominerer over den variable kapital, merværdiet over det nødvendige arbejde, hvilket betyder at merværdien dominerer over reproduktionen af arbejdskraftens værdi. Disse omstændigheder giver processen en højere produktivitet og lavere produktionsomkostninger, hvilket gør det muligt for den at kontrollere forholdene på boligmarkedet.

Her antager boligproduktionen klart den almene kapitalistiske produktions dobbelte karakteristika: produktionen af bytteværdier (egentlig bolig-vare) med det formål at forøge værdien af den kapital, der er investeret i den.

Den færdige bolig-genstand vil have kendetegn, der er forskellige fra, hvad vi finder under den første og den anden form: massefremstillede boliger, ofte højt lejlighedsbyggeri med specifikationer standardiseret omkring middelniveau, og den vil forudsætte en bestemt form for funktionelt design af en art, som voksende frem og udvikledes efter den 'teknologiske revolution', til forskel fra den formgivning der var tilknyttet den håndværksmæssige produktion (11).

I almindelighed eksisterer den direkte relation mellem konsument og producent ikke, da varens realisering påhviler andre mellemmænd: *Ejendomshandlerne*.

Det håndværksmæssige byggeris overlevelse med sine højere produktionsomkostninger gør det muligt for denne industrielle form at opnå ekstraordinære profitter, som under bestemte konjunkturelle betingelser tiltrækker en betydelig kapitalstrøm. Dette foranlediger den ovenfor beskrevne akkumulations/koncentrationstendens og fører på den ene side til, at de stærkeste selskaber forvandles til monopoler, og på den anden side strukturelt omdanner dem til 'slagtere' i forhold til de tilbagestående former (1 og 2), og gør den industrielle form til byggesektorens mest dynamiske form og dens determinerende omdrejningsakse.

På dette punkt i fremstillingen må vi skelne mellem de positioner, som en produktiv form er i stand til at indtage i helheden af former i byggesektoren. Den *dominerende* position, der indtages af én form i relation til andre, identificeres gennem antallet af opførte boliger, mængden af investeret kapital, omfanget af beskæftiget arbejdskraft og den magt, der indehaves af de sociale agenter, som er knyttet til den pågældende form, kort sagt den kvantitative betydning i helheden af aktiviteter. Den *determinerende* position er den position, som giver en form, selv hvis der er tale om en minoritetsform, en dynamisk karakter på grund af de produktionsrelationer, der er fremherskende indenfor den, som skyldes dens artikulation med de mest dynamiske produktionsformer i andre brancher, som kan tillægges en generel tendens i den samfundsmæssige udvikling etc., som kort sagt giver den dens

karakter af tiltrækningspol for reproduktion af kapital indenfor den pågældende sektor. Den underordnede position indtages af de former, der er underlagt dominans fra og/eller er af mindre betydning end de andre former.

Hvis der i overgangsfaserne mellem en tidligere produktionsforms overvægt og en ny forms fremvækst og udvikling indtræder en uoverensstemmelse mellem den dominerende og den determinerende form, vil den nye forms iboende dynamik ikke alene lade den blive determinerende, men den vil også indtage den dominerende rolle ved at underlægge sig alle andre former, idet den artikulerer og underkaster dem i forhold til sine udviklingslove og gradvis opløser dem. Dette er faktisk det nuværende forhold mellem den industrielle og de håndværksmæssige og selvbyggede former under de eksisterende kapitalistiske udviklingsbetingelser.

I mangel af andre mere tilbudsiggående analyser viser de empiriske vidnesbyrd os, at den nyere latinamerikanske byggeindustri historie er historien om udviklingen af industrielle produktionsformer. Mens boligbyggeriet for bare 10-15 år siden var domineret af selvbyggeri eller individuelt håndværksmæssigt byggeri, kendetegnes sektoren i dag af flere artikulerede processer, som indenfor sektorens kendetegn udtrykker den kapitalistiske udviklings generelle tendens:

- Fremvækst og hurtig udvikling af store industrivirksomheder indenfor boligbyggeri, som antager monopolform og realiserer betydelige kapitalinvesteringer (der næsten altid kommer fra en særskilt finanssektor) gennem opførelsen af store boligkomplekser. De anvender rationelle byggesystemer og -teknologi, som medfører en relativt høj produktivitet i kombination med en relativt begrænset mængde arbejdskraft (12).

- Hurtig udskillelse af sociale agenter tilknyttet processen: byggematerialeproducenter, uddannede teknikere til betjening af maskineri, arbejdere som udfører de dele af produktionsprocessen, som kræver specialkunnen (installationer, færdiggørelse, tekniske anlæg etc.), reklame- og handelsagenter, særlige finansagenter etc. Vi er kort sagt vidne til en uddybning af arbejdsdelingen indenfor sektoren og en voksende afhængighed i artikulationen mellem denne sektor og andre produktive og uproduktive sektorer: d.v.s. denne sektors artikulation i forhold til den modsigelsesfyldte proces omkring produktivkræfternes udvikling og deres socialisering sideløbende med monopoliseringen af ejendoms-kapitalen, kontrollen over produktionsprocessen og udvekslingsprocessen og med tilegnelsen af det samfundsmæssige produkt, hvilket altsammen er iboende aspekter ved kapitalens værdiøgningsproces.

- Udtalt differentiering mellem forskellige sfærer for boligens vareartikulation i forhold til den produktionsform, som fremstiller dem (13).

- Gradvis indskrænkning af de små mellemsteds virkefelt (små byggevirksomheder som mangler pengekapital og produktionsmidler og som fremstiller høj- og middelindkomstgruppens boliger til eget brug) til fordel for anvendelsen af lønarbejde og et underleverandørsystem, som betjener de store byggefirmaer og staten.

- Tendens til en ændring i de ideologiske værdier tilknyttet boligen: fra den individuelle differentierede bolig til lejligheden i højt, kollektivt byggeri - en udvikling som lige så meget er et resultat af boligproduktionsens betingelser som af de restriktioner, der gennem statens bypolitik er påtvunget den førstnævnte form.

Disse tendenser viser meget klart, hvordan den industrialiserede boligproduktion i stigende grad bliver den dominerende form indenfor sektoren, samtidig med at den udvikler sin karakter som den determinerende form. Under disse betingelser vil de to andre former artikuleres i forhold til den determinerende lige så meget gennem de anvendte teknikker og de producerende boligors forudfattede former som gennem produktionen af byggematerialer. Det samme gør sig gældende for markedsandelenes vedkommende - placeringen af hver af formerne på markedet afhænger af de områder, som dækkes af det industrielle byggeri og de priser, som fastsættes heraf, såvel som af de byområder det lægger beslag på - gennem konkurrencen på markedet for byggejord udvælger den industrielle form sig de byområder, den har behov for, og derigennem vælger den også de områder, som kan anvendes af de underordnede former.

Den form, som påvirkes stærkest af den industrielle forms opløsende effekt er den håndværksmæssige, idet den traditionelt har tilfredsstillet middelindkomstgruppens behov, dvs. netop de grupper som 'naturligt' tiltrækker den industrielle form, fordi kun disse grupper kan garantere den gennemsnitlige profit, som forlanges af den investerende kapitalist.

Men det er lige så åbenbart, at den håndværksmæssige form og selvbygger-formen opretholdes og reproduceres gennem statens hyppige mellemkomst. Forklaringen på disse fænomener ligger i den afhængige kapitalistiske udviklings særegne kendetegn.

Den håndværksmæssige form fortsætter med at overleve på grund af forekomsten af en enorm 'arbejdsløshedshær', som er tvunget til at sælge sin arbejdskraft for lønninger, der ligger under arbejdskraftens virkelige værdi, hvilket garanterer et afkast, som er acceptabelt for de småinvestorer, der baserer deres virksomhed på små mængder variabel kapital. Den overlever endvidere takket være de relative begrænsninger, som den industrielle produktions udvikling påtvinges gennem tilgængeligheden til cirkulerende kapital (14); gennem importbegrænsninger på maskineri og udstyr affødt af den forholdsvis ringe adgang til fremmed valuta til den slags im-

port - en situation, der er karakteristisk for nogle latin-amerikanske lande; gennem de barrierer som af byjordens ejendoms-koncentration påføres den frie kapitaltilstrømning til byggesektoren fra andre sektorer (15); gennem den udtalte differentiering af bolig-varens cirkulationssfærer foranlediget af de forskellige former for boligproduktion og af bestemte ideologiske værdiers vedholdenhed omkring det individuelle ejerskab (enfamiliehuse med have). Selv om disse værdier er i modstrid med præferencen for den boligform, som produceres af industriektoren, udbredes og genskabes de af de store selskaber som en nødvendig ingrediens i deres offentlige image.

Reproduktionen af den selvbyggede form finder sin forklaring i overudbytningen af den store masse af byarbejdere anskueliggjort i de lave lønsatser, de hyppige forringelser af reallønnen og skærpelsen af uligheden i nationalindkomstens fordeling. På den anden side har den også sin forklaring i 'arbejdsløshedshærens' fortsatte beståen og vækst, forårsaget af den fremadskridende opløsning af bøndernes produktionsform under indflydelse af kapitalistisk udvikling i landbruget og udviklingen henimod monopoler med høj organisk kapital sammensætning - begge karakteristiske for afhængig kapitalisme. Endvidere har den sin forklaring i den værdioverførsel, der gennemføres af udenlandske kapitalinvesteringer i Latinamerika.

Hvis vi forstår, at de industrielle og håndværksmæssige former bygger boliger til de konsumenter, som råder over tilstrækkelige indkomster til at dække produktionsomkostningerne, jordrenterne og fordringerne fra de forskellige kapitalfraktioner knyttet hertil ('solvent efterspørgsel'), så er det let at forestille sig, at størstedelen af de overudbyggede arbejdere og de arbejdsløse er ude af stand til at erhverve de boliger, som er opført af dem, og på grund af dette er det blevet sagt, at der er et 'boligproblem'. Men fordi enhver familie er nødt til at have en bolig for at overleve, er den eneste og mest almindelige løsning under disse forhold selvbyggeri af usunde, faldefærdige og overfyldte boliger uden installationer, på ikke-byggemodnet jord uden lovligt ejerskab, under anvendelse af kasserede materialer etc. Så længe de overudbytnings- og arbejdsløshedstilstande, som er uløseligt forbundet med afhængig kapitalistisk udvikling, fortsat overlever, vil selvbyggeri altid være alternativet, til trods for at det forværrer livsbetingelserne for dem der foretager det. Den industrielle form for byggeri, som er forbundet med denne udvikling og står fadder til problemet (16), vil ligefrem søge at drage størst mulig fordel af den selvbyggede forms fortsatte overlevelse gennem en stigning i salget af industrielt producerede råmaterialer til disse selvbyggere - eller ved at fordrive indbyggerne fra selvbyggerområder, som er blevet tilført værdi gennem deres

beboeres arbejde. Dette gennemføres almindeligvis ved hjælp af planer for byfornyelse og byudvikling. Med dette formål vil staten (uafhængigt af den 'good will' der fremstilles i dens politikformuleringer) træde ind for at fremme 'selvbyggeri' eller 'progressive' udviklingsplaner (17), planer for kvarterforbedringer, eller den vil 'forbedre, forny og modernisere byen'.

Ud af alt dette kan vi udlede en grundlæggende metodologisk betragtning: hvis den industrielle form for boligproduktion/byggeri determinerer den samlede aktivitet i sektoren; hvis den artikulerer alle de andre former og definerer grænserne for deres overlevelse og funktionsmåde; hvis den er byggesektorens drivende kraft m.h.t. kapitalreproduktion - så er det oplagt, at enhver teoretisk forståelse af 'boligproblemet' må begynde med en analyse af de betingelser, hvorunder denne form virker, så at vi derfra kan give os til at analysere de bestemmelser, som den påtvinger de andre former, hvorledes den artikulerer og/eller opløser dem, og de begrænsninger som den pålægger dem.

4. BOLIGERS PRODUKTION, UDVEKSLING OG KONSUMTION: TRE SIDER AF DEN SAMME PROCES

Indtil dette punkt har det været nødvendigt at tale om bolig-ers produktion, udveksling og konsumtion på en vilkårlig måde - selv om produktionssiden dog har været fremhævet - af grunde der skyldes det teoretiske og metodologiske sigte. Det er nu nødvendigt at påbegynde en præcis bestemmelse af, hvad der er de forskellige fasers særkende og hvilken forbindelse der består mellem dem.

Bolig-varen, der opføres som et middel til en kapitals værdiøgning, må realisere sin dobbeltkarakter som brugsværdi og bytteværdi, ellers ville den være nytteløs, den ville ikke blive produceret eller den ville ikke øge kapitalværdien, hvilket ville komme ud på ét. Brugsværdien vil realiseres for så vidt som den tilfredsstiller det behov, som den er skabt til at dække, dvs. for så vidt som den kan anvendes som bolig for et individ, en familie eller en familiegruppe; dens bytteværdi vil realiseres, og med den de involverede kapitalers profitter, ved boligens forvandling til penge gennem kommerciel cirkulation. På denne måde bestemmes de tre sider af én og samme proces: boligens *produktion*, *udveksling* og *konsumtion*.

Man må skelne mellem de tre sider for så vidt som de sociale agenter, der realiserer dem, er forskellige, og for så vidt som relationerne indenfor hver af dem også er forskellige. Fra at være begyndt med adskillelsen mellem producent-agent og konsument-agent, en adskillelse der ligger i selve den kapitalistiske vareproduktions grundlag, har der fundet

en videre differentiering sted indtil et punkt, hvor der er skabt et komplekst system (18): jordejere, ejere af den produktive kapital, der anvendes i byggeri og byggemodning, små og store indskydere af pengekapital eller indkomst, som placeres i institutioner, der finansierer boligbyggeri (rentierklasse), bankfolk og finansier'ere som opsamler og fordeler disse penge, formidlende tekniske agenter, der er involveret i byggeprocessen (ingeniører, arkitekter, arbejdsformænd etc.), byggeriarbejdere i den produktive proces, ejere af udlejningsboliger, ejendomsmæglere der beskæftiger sig med boligcirkulation, ejere og formidlere af lånekapital til hushandlere eller konsumenter, købere og lejere og - hvor det drejer sig om kommerciel cirkulation - boligbrugere: ejere og lejere med deres familier.

Selv om adskillige af disse aktiviteter kan udføres af det samme individ, er de relationer, som de bringer i stand, grundlæggende forskellige. I det første tilfælde er agenternes opgave at forvandle penge til produktiv kapital, som ved at blive investeret i jord, materialer, maskineri, udstyr og arbejdskraft udløser en proces, hvorunder der skabes ny værdi objektiveret i boligen, dvs. de forvandler penge til varer. I det andet tilfælde er agenterne del af en proces, der forvandler den materielle boliggenstand til penge, de forvandler varen til penge uden at skabe ny værdi, idet de realiserer de værdier, der er objektiveret i den materielle genstand for påny at forvandle dem til penge ved at slutte kapitalens kredsløbscyklus $P-V-P'$, hvori P' er lig med $P + \Delta P$. I det tredje tilfælde realiserer de sociale agenter boligens brugsværdi ved at bruge den til det formål, som den er bestemt til at opfylde, uden at der optræder et pengere-lationsled i denne konsumtionshandling.

Disse tre dele er led i en *enhedsproces*, som er bundet af determinations-relationer (19).

Produktionen af boliger determinerer dens konsumtion på to måder. For det første leveres den genstand, der skal konsumeres, til forbrugeren i en materiel form, som er forudbestemt af designeren, som begynder med nogle generelle indikatorer (såsom antal værelser, installationer, indvendig indretning af rummene, grad af finish, beliggenhed, omkostningsmargen etc.), som investoren har uddraget af analyser af markedet (og ikke analyser der stammer fra en direkte og personlig forbindelse mellem 'klienten' og designeren); konsumenten vil tilpasse sin *anvendelsesmåde* af boligen til dens fysiske karakteristika, som produktionen har tildelt den (20). For det andet vil bygherrerne og de kommercielle agenter reklamevirksomhed 'vejlede' konsumenten, skabe hans behov, opelske hans 'smag', fremme bestemte beliggenhedsvalg - kort sagt skabe en kunde i producentinteressernes billede og derigennem udvikle en bestemt ideologi om boligen.

På sin side tjener varens cirkulation (udvekslingen) som

et bindeled mellem produktion og konsumtion; dens rolle vil være at realisere en konkret vare, som er *produceret* med det formål at realisere dens bytteværdi, og derfor vil den fungere som et mellemlid underordnet produktionen og denne produktions dominerende agents interesser.

Den samlede proces domineres altså af sit grundlæggende led: produktionen/byggeprocessen.

5. BOLIGERNES PRODUKTION: DE NØDVENDIGE ELEMENTER, DE SOCIALE AGENTER SOM DELTAGER - OG HINDRINGER FOR BOLIGPRODUKTIONENS UDVIKLING

Selv om byggefasen er grundlæggende, er den kun én af de faser, som udgør boligernes *produktionsproces*. Denne proces inkorporerer ligeledes to andre, der er byggeriets forudsætning: *byggemodning af jord* (sp.: *adecuación de terrenos*) og *produktionen af byggematerialer*. En analyse heraf er uomgængelig for en fuld forståelse af processen i sin helhed.

A. Byggemodningen af jord

I denne fase gennemføres byggemodningen af ubearbejdet jord til boligbyggeri ved indlæggelse af basale installationer (vand, elektricitet, kloak, telefon) og ved at skabe vejforbindelser til byområdet, ud over andre forandringer såsom planering, afløbssystemer etc. For så vidt som man ikke kan bygge på jord, der ikke er byggemodnet, udgør tilgængelighed til jord en forudsætning for byggeriet.

Betingelserne for at iværksætte byggemodningsprocessen indbefatter:

- *Tilgængelighed til en tilstrækkelig mængde ubearbejdet jord egnet til byggemodning.* Denne tilgængelighed er i almindelighed begrænset i Latinamerika af koncentrationen af ejendom til byjord i potentielle byudviklingsområder, samt af det monopol, som byjordens ejere udøver over den, således at de kan tilegne sig hele den absolutte jordrente og differentialrenten (21). Den kontrol med jordmarkedet, som dette monopol muliggør, fremkalder sammen med det permanente pres fra den nye bybefolkning en hastig stigning i jordpriserne, som beskærer profitterne for den produktive kapital, der er investeret i byggemodningen, og som hæmmer denne kapital om-slag. Herudfra opstår en interessemod-sætning mellem jordejerne og den produktive kapital, som bliver en hindring for byggemodningens og byggeriets hurtige vækst - og gennem prisme-kanismen bliver en hindring for udvidelsen af cirkulations-sfæren for byggemodnet jord og boliger herpå. Lovgivningen vedrørende jord og bymæssige reformer sigter grundlæggende mod at løse op for denne interessemod-sætning til fordel for den produktive kapital, der er bundet til byggemodning/byggeri, gennem beskæring af jordmonopolet, indgreb i jordmarke-

det og gennem overførsel af en del af jordrenten til staten i form af skatter (som det f.eks. finder sted i Colombias tilfælde).

- *Tilgængelighed til en betydelig mængde cirkulationskapital til finansiering af såvel den umiddelbare erhvervelse af jord som de nødvendige arealreserver og selve den produktive proces.* Den store mængde af cirkulationskapital, som er nødvendig (og som er meget større end i andre produktive sektorer), skyldes den kendsgerning at byggemodningsprocessen kræver megen tid, og at den investerede kapital omslag (sp.: *recuperación*) kræver ekstremt megen tid (22) med den høje pris, som man finder på byggemodnet jord. Byggemodningsselskabet har næsten altid sin begrænsede kapital bundet i de produktionsmidler, som er nødvendige ved byggemodningsarbejdet (maskineri og udstyr), og selskabet er således nødt til at ty til eksterne finansieringskilder for at få dækket den del, som det mangler til finansieringen.

Dette behov søges imødekommet gennem et 'for-udbetalings' system, som består af et forskud ydet af forbrugeren for en fremtidig adkomst til ejendommen; disse penge, som stammer fra indkomst, fra jordejende rentenyreres pengekapital og fra produktiv kapital i byggesektoren, kan opsamles og forvandles til produktiv kapital til byggemodning. Hovedkilden er imidlertid finanskapital fra to forskellige steder: enten direkte finansiering til selskabet i form af *produktiv kreditkapital* eller kredit til køberne, som disse så erlægger til selskabet som en for-udbetaling eller amortisations-betaling - *konsumentkredit som senere forvandles til produktiv kapital*. Forrentningen af denne finanskapital vil udgøre en del af grundprisen.

For at løse dette behov bringes byggemodnings-kapitalen i konkurrence med andre produktive sektorer om fordelingen af den samlede fond af tilgængelig cirkulerende kapital. Denne kapital langsomme omslag og realisering vil virke som en ugunstig betingelse for tiltrækning af kapital. Herudfra opstår endnu en barriere for byggemodningen og, som vi skal se senere, for boligbyggeriet. Talrige statslige politikker er rettet mod løsningen af dette problem, såsom de 'finansielle aspekter' ved jordreformer og bymæssige reformer, og visse 'udviklingsstrategier', såsom oprettelsen af finansieringssammenslutninger for opsparing og boligbyggeri, som i Colombia (23), der har til formål at forøge massen af cirkulerende kapital, som kan øremærkes til byggemodnings- og byggevirkksomhed. Uden at nedsætte prisen for konsumenten, ja faktisk ved undertiden at forhøje den, forbedrer disse handlinger betingelserne for den investerede kapital værdiøgning (24).

- *Tilgængelighed til visse omkostningskrævende produktionsmidler* (tungt maskineri), hvis introduktion er en betingelse for akkumulation som et alternativ til den ekstensive brug

af lavproduktiv arbejdskraft, der forlænger byggemodningsprocessen og yderligere påvirker kapitalens varekredsløbs realiseringscyklus. Det er her vi møder en anden af barriererne for udviklingen af disse aktiviteter: den kroniske mangel på udenlandsk valuta til import af maskineri og udstyr, som ikke fremstilles i landet, og som de fleste latinamerikanske lande forsømmer at producere. Sektorens pres på den samlede fond af tilgængelig udenlandsk valuta vil føre til en konfrontation med andre produktive sektorer om fordelingen heraf, og det vil være statens opgave at forsone parterne. For så vidt som der er ringe adgang til valuta, vil problemets løsning indebære, at man tyr til udenlandsk kredit (finansiell afhængighed), uden at dette på nogen måde betyder at barrieren ophæves.

- *Tilgængelighed til en stor mængde arbejdskraft med lavt kvalifikationsniveau.* Denne betingelse garanteres opfyldt gennem eksistensen af en 'arbejdsløshedshær', der virker under betingelser som fremmer overudbytning, hvilket igen forklarer valget af denne produktive faktor frem for maskineri, et valg som indebærer et lavt produktivitetsniveau.

- *Endelig, det kræver at staten tegner sig for en betydelig del af omkostningerne ved byggemodningen* (hovednet for vand, kloak og elektricitet, vejforbindelser etc.), hvortil den vil anvende en del af de penge, som er hentet fra bidragyderne. Den begrænsede mængde tilgængelige midler og det pres, som udøves af kapital knyttet til denne aktivitet, vil resultere i en ulige fordeling af denne investering til fordel for de områder, hvor den industrielle form er involveret i byggeri for højindkomstgrupper, og til ugunst for de områder, hvor den selvbyggede form er almindelig, eller endog hvor staten selv agerer som byggemodner og bygherre. Det er af denne grund, sammen med de forskellige områders indbygges evne til at betale prisen for disse installationer, som også fastsættes på kapitalistiske betingelser, at deres fravær kan forklares i byområder befolket af lavindkomstgrupper.

De sociale agenter, der er knyttet til byggemodningsvirksomhed, kan herefter identificeres som:

- *Ejere af byggemodnet og ikke-byggemodnet jord:* Den historiske proces bag værdistigningen på landbrugsjorder omkring byområder har ført til, at de er blevet koncentreret på store jordejeres hænder. Det drejer sig ikke længere blot om 'traditionelle' ejere men tillige om industri-, handels- og finanskapitalister, der har forvandlet deres kapital til et territorium under de faser af simpel kapitalreproduktion (økonomisk stagnation), hvor jordejendom byder på betingelser for spekulativ værdiøgning for den kapital, som ikke kan investeres i andre aktivitetssektorer. Samtidig har de store jordejere også deres kapital og ejerskab knyttet til andre økonomiske aktiviteter, hvilket fremkalder den 'forlovelse' mellem jordejendom og kapital, som udgør en uoverstigelig

forhindring for ethvert initiativ, der søger at beskære eller afbøde jordmonopolet og dets effekter for byudviklingen (25). Selve den kendsgerning, at disse økonomiske interesser er baseret på jordrenten og dens stigning, får disse monopoler til at udnytte den kontrol, som de udøver over jorden, til at fremtvinge hurtige prisstigninger, at orientere statslige investeringer mod disse områder og at fremme en boligforbrugsideologi som ansporer til spredt boligbyggeri med et stort arealforbrug. Således bliver disse monopoler til det bestemmende element for byspredningen med alle de konsekvenser, som følger heraf. Grupper af småejere ses også ved siden af de store ejere; men de mangler økonomisk magt og er underkastet de bestemmelser, som påføres af de sidstnævnte. Når der, under særlige omstændigheder, er behov for byggemodning som del af et program for 'byfornyelse', bliver disse småejere ofre for mellemmænd indenfor byggemodning eller byggeri, som foretager koncentrationen af den privatejendom, som hidtil havde været spredt på flere hænder, og som derved gør byfornyelsen mulig.

- *Mellem-agenter i cirkulationen af potentiel byggejord.* Deres virksomhed består i at etablere forbindelsen mellem produktionssektoren og jordejerne, en service som de tager sig betalt for med en vis sum penge: handelsprofit.

- *Ejere af produktiv kapital.* Byggemodningsselskaber som indskyder deres egen pengekapital eller den kapital, som de har investeret i produktionsmidler, og hvoraf værdiøgningen af deres egen kapital og den cirkulerende finanskapital afhænger. De store og små byggemodningsselskaber baserer sig således på de profitter, som udspringer af byggemodningsprocessen (profit af produktiv kapital) og derfor på direkte udbytning af arbejderne.

- *Ejere af finanskapital.* Deres funktion er at opsamle renten nyderes pengekapital eller lønarbejderes opsparing og allokere den til forskellige byggemodningsselskaber og herigennem skaffe sig selv en andel i de renter, som afkræves den produktive kapital (kapitalkredit til produktion) eller konsumenten (pengekredit til konsumtion); den resterende andel vil gå til den enkelte rentenyder. Den kontrol, som de udøver over cirkulationskapitalen, giver dem en enorm beslutningsmagt over byggemodningsprojekter og derfor over byvækstens form og udstrækning.

- *Tekniske agenter knyttet til byggemodningen.* Disse indbefatter designere og planlæggere samt de agenter som varetager og styrer de produktive processer (ingeniører, arkitekter etc.). De henter deres indkomst fra en del af den merværdi, som trækkes ud af de produktive arbejdere, hvadenten de får den i form af salærer eller lønninger.

- *Produktive lønarbejdere.* De er virksomme i produktionsprocessen og får en minimumsløn for salget af deres arbejdskraft indenfor de overudbytningsbetingelser, der kendetegner bygge-

sektoren (se ovenfor).

- *Uproduktive lønarbejdere.* Dette omfatter alle de agenter, der er indirekte knyttet til processen indenfor forskellige aktiviteter (ledelsesmandskab, kontorarbejdere etc.).

- *Endelig, kommercielle agenter,* som ved at bringe den byggemodnede jord i omløb som vare muliggør dens realisering som bytteværdi og derigennem den merværdi, som er indlejret i den. Man forveksler dem let med mellemmændene i den byggemodnede jords cirkulation eller med de byggemodnende agenter (når de påtager sig denne rolle); men deres rolle i processen er forskellig: de tilegner sig en del af merværdien i form af en 'provision' eller kommerciel profit.

Den byggemodnede jords salgspris vil derfor inkorporere de pengesummer, der er betalt til alle disse sociale agenter, hvorved den forøges betydeligt. Prisens bestanddele vil således være: jordrente til ejerne af ikke-byggemodnet jord; handelsprofit som en grundlæggende bestanddel af omkostningerne ved kommercialisering af ikke-byggemodnet jord; profit som et afkast til den produktive kapital der er investeret i selve byggemodningsprocessen (råmaterialer, afskrivning på maskineri, honorarer til mellemmændene etc.), renter på den kreditkapital som anvendes af den produktive kapital, afdrag på den handelskapital der er investeret i kommercialiseringen af den byggemodnede jord (reklame, generelle omkostninger etc.), og profitten herfra, nye jordrenter som er opstået på grund af byggemodningsprocessen, og sluttelig jordopkøberens forrentning. Alt dette udgør den samlede pris, som vil blive betalt enten i afdrag af køberen eller af en agent, som beholder ejendomsretten og påtager sig finansieringen af konsumentkrediten.

De eneste løsninger, der kan imødekomme behovene hos de lavindkomstgrupper, som er udelukket fra de byggemodnede jorders cirkulationssfære og er underlagt ublu lejearrangementer fra ejerne af udlejningsbyggeriet (inquilinos, conventillos, casas de vecinos etc.), er altså selv-byggemodning af jord anskaffet uden nogen forbehandling eller med utilstrækkelig byggemodning - eller som er blevet invaderet illegalt (26). De betingelser, hvorunder kapitalistisk byggemodning af jord finder sted, bestemmer, sammen med de kapitalistiske interesser den tjener, såvel forekomsten af invasioner som de anvendte former for selv-byggemodning, fordi de betingelser, hvorunder konsumenterne ser sig udelukket fra denne sfære, tvinger dem til at tage disse skridt for at løse deres problemer, idet vi naturligvis samtidig må tænke på effekterne af jordejernes eller fup-byggemodnernes spekulationsvirksomhed.

Selv om vi ikke kan gå videre med spørgsmålet her, er det vigtigt at bemærke, at de jorder, som er blevet byggemodnet under førkapitalistiske former (invaderede jorder byggemodnet af investorerne, illegale jordudstyknings som stort set er byggemodnet af køberne og selvbyggerne), ikke kan holdes

uden for den proces, som afføder nye absolutte jordrenter og differentialrenter, da de i lige så høj grad påvirkes af de 'værdiøgnings'-processer, der er et resultat af den private eller statslige kapitalistiske byggemodning af andre områder, og således deltager de også aktivt i udviklingen af nye jordrenter.

B. Produktionen af byggematerialer

En virkelig analyse af denne produktionssektor, som er en afgørende forudsætning for boligbyggeriet, ville indebære en tilbundsående undersøgelse af hele industrisektorens struktur og funktionsmåde i et givet land. Noget sådant falder imidlertid uden for rammerne af disse noter.

I den sektor, der fremstiller byggematerialer, forekommer der, som det også er tilfældet i andre produktionsgrene i afhængige kapitalistiske lande, et helt spektrum af selvbygger-, håndværksmæssige og industrielle produktionsformer, som strækker sig lige fra forældede førkapitalistiske produktionsenheder med de mest umenneskelige forhold med overudbytning af arbejdskraften (27) over en række små og mellemstore håndværksmæssige og småindustrielle værksteder helliget fremstilling af snedkerpartier, pyntedele etc. og op til de store monopolselskaber, der kontrollerer så vigtige områder som cement, jernproduktion og præfabrikation af bygningskomponenter.

Sammenfattende kan vi identificere nogle centrale karakteristika for, hvordan byggematerialesektoren fungerer:

- De forskellige formers sameksistens er snævert forbundet med den afhængige kapitalistiske udviklings kendetegn, og den muliggøres gennem: forekomsten af en 'arbejdsløshedshær' som leverer rigelig med billig arbejdskraft og som virker som erstatning for komplekse produktionsmidler; et permanent og stort marked for lav-kvalitets materialer af ringe bearbejdningsgrad (for selvbyggere); eksistensen af en efterspørgsel efter 'eksklusive' produkter, som forudsætter stor håndværksmæssig færdighed, til de højindkomstgrupper som har en 'aristokratisk' ideologi vedrørende boligen; og de barrierer som påtvinges akkumulationen gennem de begrænsede mængder af udenlandsk valuta, som står til rådighed for maskinimporten.

I de småindustrielle og håndværksmæssige former er det menneskelige arbejde forbundet med simple redskaber, lave produktivitetsniveauer og høje gennemsnitlige omkostninger, og industrimonopolerne i sektoren er i stand til at tage højde for denne produktion, uden at deres monopolkontrol med markedet på nogen måde påvirkes. De gør dette ved at fastsætte deres priser på basis af den tilbagestående sektors gennemsnitlige produktionsomkostninger, som er højere end deres egne, og på denne måde opnår de en ekstraordinær profit.

- Til trods for den her skitserede proces er den industri-

kapitalistiske udviklings generelle og irreversible tendens fortrængningen af flertallet af disse tilbagestående former, hvorved håndværkerne og deres beskæftigede sendes over i 'arbejdsløshedshæren', og den gradvise overtagelse af varecirkulationens lavere sfære. Dette gør den store monopolindustri til den dominerende og determinerende form indenfor byggematerialesektoren.

- Disse kapitalistiske monopoler, der er drivkraften bag og selv et produkt af akkumulationen, kontrollerer byggesektorens nøgleprodukter: cement, jern, lette masseproducerede mursten, asbestcementplader, keramiske materialer, toiletter, glas etc., og de fastsætter priserne på deres produkter på grundlag af dette markeds marginalfortjeneste (28). De forudbestemmer tilmed de fremstillede boligers karakteristika (og derfor deres konsumtion) udfra den type materialer, som de producerer. Denne bestemmelse virker gennem formgiveren og hans design (29).

- Boligsektorens ekspansion som følge af en ekspansionsfase i økonomien eller i den statslige politik vil virke gennem den byggematerialeproducerende monopolsektor, den vil udøve et pres på den tilgængelige fond af udenlandsk valuta og den vil fremkalde en konfrontation om sin fordeling mellem produktionens forskellige sektorer.

Prisen på byggematerialer overføres dernæst til boligen, og denne pris vil indbefatte afskrivning på kapital investeret i produktionsprocessen, industrikapitalens monopolprofitter, forrentning af finanskapital udlagt i industriproduktion samt profitter af kapital knyttet til deres markedsføring.

Produktionen af byggematerialer bliver således en faktor, som blokerer for 'boligproblemet's løsning' på to måder: på den ene side gennem de strukturelle grænser for produktionens udvikling, der opstår af utilgængeligheden til cirkulerende pengekapital og fremmed valuta til import af maskineri; og på den anden side fra et konsumtionssynspunkt ved at påtvinge en prisstruktur, som hindrer en udvidelse af boligmarkedet og lavindkomstgruppers adgang til det.

C. Boligbyggeriet

Angående boligernes produktion er kendetegnene, produktionsrelationerne, de tilknyttede sociale agenter og de forskellige produktionsformers artikulation allerede blevet diskuteret. Vi skal nu koncentrere os om den industrielle produktionsform og dens centrale kendetegn.

I den industrielle form er den kapitalistiske produktionsrelation den dominerende: den indebærer produktion af varer med kapitalens værdiøgning som sit formål, dvs. en tilegnelsesproces af merværdi presset ud af lønarbejdere. De nødvendige betingelser for dens fortsatte funktion og reproduktion er:

• En vedvarende tilgængelighed til og den lavest mulige pris på en tilstrækkelig mængde byggemodnet jord, som er velbeliggende i forhold til bystrukturen (til centre for handel, arbejdskraft, vejstruktur, service og til de områder, der tillægges en ideologisk betydning, som gør dem særligt attraktive for konsumenter). På dette område vil ejerne af produktiv byggekaptal stå overfor monopolejerne af byggemodnet jord i yderområderne og de små jordejere i inderområderne, som gør en hurtig erhvervelse af jord til byggeformål til en meget vanskelig proces. Mens konfrontationen mellem disse kapitalistiske selskaber og monopolejerne af byggemodnet jord løses gennem fastsættelsen af en salgspris, så har løsningen af konfrontationen mellem disse selskaber og de små jordejere andre elementer i sig: sædvanemæssige værdier i tilknytningen til bestemte dele af byrummet, beliggenhedsfordele nær arbejdspladser, ulemper for den lille jordejer i form af tab af små men tilbagevendende indkomster, spredning af ejendom og komplicerede forhandlinger om juridiske spørgsmål etc. Begge konfrontationer (som er klart sekundære i deres karakter) virker på byjordrentens niveau, og de udgør en strid om tilegnelsen af jordrenter, som må hentes fra den merværdi, som opnås af den produktive kapital, hvis profitter således rammes af dette fradrag. Jordejerne vil ikke alene forsøge at tilegne sig de allerede skabte jordrenter men vil også prøve at sikre sig et forskud på de jordrenter, som investeringen vil fremkalde.

Hvad angår jord, som er byggemodnet for nylig, kan statens mægling i denne konflikt blive vanskelig eller endog nu og da unødvendig med den komplekse artikulation mellem jordejendom og kapital - ofte omfattende byggekaptal - som allerede er påpeget. Statens rolle i koncentrationen af inderområdenes småejendomme er imidlertid uundværlig. Der vil staten mobilisere alle sine magtmidler, især vejplaner, 'byfornyelse' og normativ byplanlægning for at fremkalde en udstødning af disse småejere, en koncentration af jordejendom - og en overførsel heraf til byggeselskaber (30).

• Tilgængelighed til en betydelig mængde cirkulerende kapital i lyset af den givne langsommelighed for boligernes produktionsproces og den langsomme realiseringsproces for boliger med høje omkostninger pr. enhed. Denne hindring er allerede blevet analyseret for 'byggemodningens' vedkommende, og dens løsning på boligbyggeriets område forsøges foretaget på samme måde af de samme sociale agenter, men den er af langt større betydning for byggeri end for byggemodning på grund af de større nødvendige investeringsbeløb, den højere pris pr. enhed og den kendsgerning, at byggeriets potentielle konsumenter dels er spredt og dels for størstedelens vedkommende kun er udstyret med begrænsede lønindkomster. Staten forsøger gennem sin finanskapitalistiske sektor at nedbryde denne hindring - men næsten altid uden succes - efter at et pres

fra tre sider er taget i anvendelse overfor staten: et pres fra industrikapitalen, som pålægger staten en funktion vedrørende reproduktionen af denne kapitalers arbejdskraft; et pres fra byggekaptalen, som forlanger optimale betingelser for sin reproduktion; og et pres fra befolkningens masser, som udøver et politisk pres for at opnå forbedringer af livsbetingelserne (31).

• Tilgængelighed til en rigelig og billig arbejdsstyrke, som kan findes i Latinamerika i form af en massiv 'arbejdsløshedshær', og hvis lave kvalifikationsniveau ikke udgør nogen hindring, da den industrielle form er kendetegnet ved kun at have behov for et begrænset antal specialiserede arbejdere (som næsten altid stilles til rådighed af selvstændige entreprenører, der er specialiseret i styringen af bestemte typer udstyr og håndteringen af særlige opgaver, f.eks. installationer og færdiggørelse), og den industrielle form har også brug for et stort antal arbejdere med ringe eller ingen faglig kunnen til varetagelse af hjælpeopgaver. Selv i den håndværksmæssige form, hvor behovet for faglærte arbejdere er større end i den industrielle form, er det nødvendige generelle kvalifikationsniveau relativt lavt.

• Tilgængelighed til en konstant forsyning af råmaterialer fra den industrielle kapitalistiske fabriksmæssige eller håndværksmæssige sektor (små og mellemstore værksteder beskæftiget med tømrerarbejde, metalarbejde etc.).

Endnu engang møder vi en kompleks mængde af sociale agenter, som under en eller anden form deltager i byggeprocessen:

• *Finanskapitalisten* som opsamler, allokerer og leverer cirkulationskapital på to måder: produktiv kreditkapital bestemt for umiddelbar investering i processen (køb af råmaterialer, maskineri, arbejdskraft etc.) eller penge som kredit til konsumenten, som ejendomshandleren vil forvandle til kapital.

• *Byggekaptialisten* som ejer kapital - produktionsmidler eller byggemodnet jord - og tilmed lidt likvid pengekapital, som investeres i byggeri. Igangsætning af og kontrol med processen påhviler ham og hans formidlende tekniske agenter (arkitekter, ingeniører etc.). Ofte ligger magten over jordejendommen, den investerede pengekapital og ejendomsretten til de endelige boliger i sidste ende i hænderne på en anden social agent, kendt som 'klienten'; byggekaptialisten kommer med produktionsmidlerne, administrerer kapitalen samt igangsætter og styrer byggeprocessen, hvorved han selv opnår en del af den samlede udvundne merværdi og således etablerer en kapitalistisk relation med sin klient (32).

• *Formidlende tekniske agenter* (arkitekter, planlæggere, ingeniører etc.) der tjener som instrumenter for kapitalen i den form, som det endelige objekt antager, og som sætter processen i gang og styrer den (33).

• Et betydeligt antal *underentreprenører*, som udfører dele af byggeprocessen (konstruktioner, installationer, indret-

ning, jordarbejde etc.). Vi har her at gøre med et antal forskelligartede situationer, lige fra 'mesteren' som besidder stor håndværksmæssig færdighed, og som leder et mindre antal beskæftigede, der arbejder manuelt (f.eks. med keramiske armaturer), og til det specialiserede kapitalistiske firma (f.eks. bærende konstruktioner); alle sammenpasses og organiseres af byggekapitalisten og udgør et system af aktører i byggeprocessen, og de fremkomne profitter deles mellem dem afhængig af deres indsats.

- *Byggearbejderne* rangerer i forhold til deres evner og faglige kunnen og er underkastet vanskelige arbejdsbetingelser, usikre ansættelsesforhold, svingninger affødt af byggearbejdets sæsonprægede natur (34), og de er spredt mellem adskillige underentreprenører. Dette betyder igen, at den virkelige overordnede tilsyneladende forsvinder, hvilket yderligere vanskeliggør opbygningen af et fagforeningsmæssigt forsvar. De er underlagt en stadig arbejdsløshedstrussel i lyset af den enorme mængde ubeskæftigede, der er klar til at indtage deres plads, hvorfor de er nødt til at sælge deres arbejdskraft under dens værdi (hvilket forklarer at man her vedvarende finder de laveste lønninger i hele den produktive sektor). Kort sagt udgør disse agenter en overudbyttet masse.

- En mængde *uproduktive lønarbejdere*, der enten er knyttet til administration af kapital eller til opsyn med råmaterialeleverancer etc.

- Endelig, *ejendomshandlere* knyttet til den endelige cirkulation af bolig-varen, hvis rolle vi skal analysere om lidt.

Boligens endelige pris vil bestå af: afskrivning af produktiv kapital (prisen på jorden, prisen på byggematerialerne, de bestanddele som allerede er blevet analyseret hver for sig, maskineri, udstyr og arbejdskraft); renter af cirkulerende finanskapital; profitter af produktiv kapital; nye jordrenter fremkaldt af investeringerne; afskrivning af handelskapital investeret i boligernes cirkulation; profitter af denne kapital, og - når salget foregår med afdrag over en længere periode - renter af boligens totalpris gennem afdragsperioden (35).

Byggesektorens udvikling viser sig at have en dybt modsætningsfyldt karakter (36). For det første: Overfloden af arbejdskraft, som stilles til rådighed for den produktive kapital til en pris under værdien, og som er underlagt voldsom økonomisk tvang og eksisterer med et minimum af fagforeningsbeskyttelse, medfører opretholdelse af en lav organisk kapital sammensætning, idet kapitalens reproduktionsproces kan hvile på tilegnelsen af absolut merværdi med en udbytningsgrad, som er så høj, at man kan undgå kostbare kapitalinvesteringer/produktionsmidler. Men samtidig vil den kapitalistiske udviklings tendens til at reducere den variable kapital andel i forhold til den konstante kapital (forøgelse af kapitalens organiske sammensætning) og til at forøge merar-

bejdet (relativ merværdi) pege i den modsatte retning. Denne tendens er en følge af behovet for at sænke produktionsomkostningerne pr. enhed som en konsekvens af konkurrencen mellem byggefirmaer, der opererer indenfor relativt begrænsede cirkulationssfærer og er underlagt det pres, som udøves af den sektor, der producerer maskineri og udstyr til byggeri. Denne modsætnings konkrete udvikling vil forklare produktivkræfternes langsomme udvikling og opretholdelsen af en relativt lav organisk kapital sammensætning. Processen med manuel eller halvautomatiseret samling af bygningsdele, som er blevet anført hypotetisk i en foranstående note om byggeri af en bolig på montagestedet, vil virke i samme retning.

For det andet: Mens faserne med simpel kapitalreproduktion (økonomisk depression) gør jordejendom og boligejerskab til en sikker sparekasse for den kapital, der ikke kan reinvesteres i andre produktionsgrene og en inflationssikring af indkomsten, så vil faser med udvidet reproduktion på den anden side indebære en forskydning af kapital, der er investeret i byggeri, i retning mod andre, mere dynamiske sektorer. Byggesektoren kan imidlertid være et meget nyttigt redskab, der i almindelighed fungerer som 'fortrop' for den udvidede kapitalreproduktions konjunkturelle udsving af flere grunde, herunder: byggesektorens forbindelse til en sammensat kombination af kapitalfraktioner (især finanskapitalfraktionen); de fremherskende betingelser med overudbytning af arbejdskraften og sektorens muligheder for - på baggrund af dens lave organiske kapital sammensætning - at fremkalde drastiske forøgelser af relativ merværdi, og sektorens karakter som konsument af betydelige mængder industrielle råmaterialer. Det er på grund af alle disse forhold, at ekspansion i byggesektoren vil få sin cykliske karakter.

For det tredje: Selv om opretholdelsen af en lav organisk kapital sammensætning og høje produktionsomkostninger muliggør høje profitter pr. produceret enhed, så sætter disse forhold også grænser for markedets ekspansion. En drastisk forøgelse i kapitalens organiske sammensætning, en produktivtetsforøgelse og en omkostningsreduktion vil udvide cirkulationssfæren (indenfor grænser sat af forholdet mellem konsumentens indkomst og boligens pris), men det vil formindske sektorens evne til at opsuge arbejdskraft, det vil udvide 'arbejdsløshedshæren', begrænse markedsudvidelser for andre produkter - og vil lægge pres på den samlede fond af cirkulerende kapital og fremmed valuta. Dette vil virke til ugunst for den samlede økonomiske reproduktion i almindelighed og vil foranledige omfattende genskabelse af de tilbagestående former for byggeri, i modstrid med systemets generelle udviklingsbevægelse (37).

Boligmangelens determinerende elementer og de tilbagestående formers overleven, som allerede er beskrevet, kan forklares gennem den modsætningsfulde måde, hvorpå den industri-

elle form fungerer, og de barrierer som kapitalens reproduktion møder (jordmonopol, knaphed på cirkulerende kapital, begrænsninger på udenlandsk valuta og boligcirkulationssfærens relativt snævre natur).

6. BOLIGERNES UDVEKSLING

Bolig-varens hurtige realisation er en uomgængelig betingelse for produktion, fordi kapitalomslagets hastighed derved sættes i vejret - varens tilbagevenden til pengeform - afslutningen på P - V - P' kredsløbet for producenten fremmes og der sker en lettelse af det pres, som udøves af begrænsningen af tilgængelig cirkulationskapital. Der er imidlertid to grænser der stiller sig i vejen herfor: produktets høje pris vanskeliggør gennemførelsen af dets øjeblikkelige salg, og det samme gør den udtalte differentiering mellem dets cirkulationssfærer.

For at analysere de produktive processer, som forbindes i boligproduktionen, har vi skitseret de komplekse og overlejlrede processer, hvorigennem de forskellige kapitaler værdiøges, og det er disse processer som fastlægger bolig-varens pris på så højt et niveau. Denne vare står overfor konsumenter, som er dybt adskilt m.h.t. hvilken indkomst de råder over til anskaffelse af en bolig (hvadenten den ejes eller lejes). Under disse betingelser kan kun et lille antal konsumenter skaffe sig de varer, der produceres af den industrielle eller den håndværksmæssige sektor (kommercielt eller til eget forbrug), hvilket efterlader en stor befolkningsmasse uden for denne cirkulationssfære, som vil prøve at få 'løst' deres behov enten indenfor andre af markedets sfærer (den subsidierede statslige sektor, boliger i forfald, slumbebyggelser etc.) eller indenfor andre produktionsformer (selvbyggeri).

Vi kan sammenfatte situationen på følgende måde:

BOLIGERNES UDVEKSLING

Cirkulations- sfære	Cirkulations- former	Produktions- former	Indkomst niveau (Note)	Omfattet sektor
Høj	Selvkonsument Salg el. Udlejning	Håndværks- mæssig	Høj Middel/ Høj	Privat
Høj	Salg el. Udlejning	Industriel	Høj Middel/ Høj	Privat
Middel	Salg el. Udlejning	Håndværks- mæssig	Middel	Statslig
Middel	Salg el. Udlejning	Industriel	Middel	Statslig
Lav	Selvkonsument	Selvbyggeri	Lav	Privat & Statslig
Lav	Udlejning	Ældre for- faldne bol.	Lav	Privat el. Statslig

Note: Opstillingen er foretaget efter indkomst for så vidt som de sociale agents stilling på boligmarkedet afhænger af deres indkomst og ikke af deres klasseposition. Men vi ved, at indkomst - forstået som den samfundsmæssige produktionsdistribution - fordeles i forhold til hvilken stilling de sociale agenter indtager i samfundets økonomiske struktur, og i forhold til hvem der ejer produktionsmidler og hvem der ikke gør det; i sidste instans i forhold til deres klasseposition, men formidlet af distributionsrelationerne.

Den objektive fordeling af cirkulationens høje og middelsfære på de industrielle og håndværksmæssige produktionsformer, forvaltet enten af den private eller den statslige sektor, løser ikke det ovenfor formulerede problem vedrørende varens realisering og dens tilbagevenden til pengeform; den lokaliserer det blot. For at få det løst må producenterne acceptere, at der indtræder en formidlende social agent, som påtager sig det dobbelte ansvar dels med at tilbagegive pengeskapitalen til producenten, så at han kan fortsætte processen, og dels med at opkræve pengene fra konsumenterne, som regel gennem en længere periode. Den form, hvorunder denne agent optræder, varierer betydeligt: statslige kreditinstitutioner for boligkonsumenten (f.eks. BCH (Banco Central Hipotecario O.a.) i Colombia), private finansieringsinstitutioner (f.eks. Den Colombianske Bolig- og Opsparingssammenslutning), eller handelskapital tilknyttet byggeselskaberne (kommer-

cielle afdelinger af de selskaber som byggemedtor jorden og opfører boligerne) (38). For udlejningsboligers vedkommende vil ejer-investoren personligt påtage sig denne financerrolle, eller han vil gøre det i fællesskab med en institution af ovennævnte type, hvis han udlejer boligerne, mens de afdrages. Alle disse agenter vil forlange en rentebetaling oveni prisen øvrige bestanddele.

Hver boligproduktionsforms særlige produktionsrelationer bestemmer såvel boligens type som dens pris. Den fremkomne bolig-vare møder på markedet konsumenter, der er forskellige m.h.t. deres indkomst, og denne relation vil definere særskilte cirkulationssfærer for denne vare og den form for produktion/byggeri, som skaber den. Dette udgør i al sin enkelhed kernen i 'boligproblemet' i afhængige kapitalistiske samfund: umuligheden af for befolkningens store flertal at nå de cirkulationssfærer, hvor der udbydes boliger, som er udstyret til et normalt liv for mennesker under samfundsmæssigt gennemsnitlige betingelser; hertil kommer bymilitæts segregation udfra boligens beliggenhed, som er et resultat af produktionsrelationernes udfoldelse indenfor de forskellige former i relation til enhver samfundsmæssig værens almen betingelse - jorden (39).

Det må dog bemærkes, at den måde, hvorpå de individer, som deltager i en varecirkulationssfare (i sidste instans sociale klasser), er grupperet i homogene boligområder, ikke kun er et produkt af økonomiske relationer men tillige er et resultat af en ideologisk identifikation af hver enkelt områdes sociale indhold og den ideologiske forestilling om den enkeltes rolle i samfundet. Også her spiller staten en vigtig rolle gennem planlægningens 'rationaliserende' effekter på byjordens delinger.

7. BOLIGERNES KONSUMTION

Ud fra det, som allerede er sagt, kan vi slutte, at bolig-konsumtionens former har deres endelige bestemmelse i produktionen. Produktionen bestemmer den type boligforsyning, som svarer til en cirkulationssfare, der har det kendetegn (dvs. betalingsdygtighed) at den realiserer varen. Boligen selv, som en materiel realitet, påtvunger konsumenten sin brugs-måde. Kapitalistisk boligproduktion genskaber de ideologiske værdier vedrørende sin konsumtion i reklamen for sine produkter, for den handler ikke på en isoleret måde men altid i overensstemmelse med den almene konsumtionsideologi.

Desuden kan der påvises en modsætning i konsumtionen: mens de typer boliger, som konsumeres af hver sfære, af hver indkomstgruppe, er differentieret indenfor et spektrum, der rækker fra den store kapitalists palæ til boligblokkens et-rums familiebolig, er den almene ideologi om 'boligen' centreret

den konsumtionsmåde, som er fremherskende i førstnævnte. Den kapitalistiske boligproducent har behov for at reproducere en ideologi, der svarer til den genstand, som han fremstiller og markedsfører, og som fremmer konsumtionen af den. På den anden side fremkalder den objektive umulighed af at give befolkningens flertallet adgang til disse boliger en særlig skærpede af spændinger og klassekonflikter.

Den gennemgribende og eksklusive differentiering af varecirkulationens sfærer omfatter alle de varer og tjenesteydelser, der produceres i samfundet, inklusive de statslige. Der for kommer utilgængeligheden til varer og tjenesteydelser, det vil sige begrænsningen i adgangen til de gennemsnitlige samfundsmæssige betingelser for arbejdskraftens reproduktion, til at omfatte hele massen af arbejdere og arbejdsløse.

Endelig kan vi se på problemet vedrørende boligernes konsumtion og den mangelfulde forståelse af dens virkelige bestemmelse: nogle fremstillinger af 'marginalitets'-teorien defineres ved de 'marginaliseredes' manglende mulighed for at konsumere en række varer og tjenesteydelser, heri indbefattet den 'integrerede' bolig og dens installationer. Dette udgangspunkt fører uvægerligt til en tautologi: den 'marginale' er den som er ude af stand til at konsumere, og den som er ude af stand til at konsumere, er marginal. At begynde, forblive og slutte i samfundsmæssige fænomeners ydre fremtræden gør det umuligt at indse eller godtage, at manglende forbrugsformen er en af de synlige effekter af en særegen social relation, som ikke alene er indordnet i men også dominerer samfundet: det kapitalistiske produktionsforhold, som i sin afhængige form (men ikke kun i denne form) dækker en stor del af by- og landbefolkningen til arbejdsløshed og den resterende del, som udgør flertallet af samfundsmedlemmerne, til udbytning (og dens skærpede form - overudbytning). Det er en besynderlig kundskabsteori, som forleder 'samfundsforskeren' til at 'udelukke' de individer fra samfundet, som udgør dette samfunds vigtigste eksistensgrundlag.

Empirisk materiale (statistiske tællinger, spørgeskemaundersøgelser etc.) har vist til overmål at arbejdere i den industrikapitalistiske sektor (indbefattet beskæftigede i de store monopoler) og ansatte i staten (indbefattet beskæftigede i dens repressive apparater) også i stort antal bor i slumbebyggelserne og lejlighedsblokkene; og at analfabetisme, mangel på lægehjælp etc. også er udbredt i disse befolkningslag. Det ville være vanskeligt at påstå, at disse individer befinder sig i udkanten af 'samfundet', at de ikke 'deltager' i det, når de faktisk er de vigtigste støtter for dets oprettholdelse og funktionsevne. Det er en ganske anden ting at påpege, at den form for fordeling af det samfundsmæssige produkt, som er dominerende i samfundet, placerer dem i en cirkulationssfare, hvor al konsumtion er umulig.

Det ville være lige så letsindigt at hævde, at de under-

eller ubeskæftigede migranter fra landområderne er 'marginale', når de lige er blevet udstødt af den kapitalistiske udvikling på landet. Begge er integreret i denne samfundsmæssige form, men denne form placerer dem, definerer grænserne for deres deltagelse og udnytter alle til rådighed stående midler for at fastholde dem dér. Den kendsgerning at en af disse grænser kan være den lave varecirkulationssfære er kun én af følgerne af den stilling i den sociale struktur, som objektivt er blevet dem til del: den virkelige bestemmelse kan findes i de produktionsforhold, som styrer den samfundsmæssige form. Den ideologiske modstilling 'marginalitet'/'integration' forklarer ikke disse relationer - den tilslører dem kun.

8. STATEN OG BOLIGFORSYNINGEN

En af statens grundlæggende funktioner i et kapitalistisk samfund er at sikre de almene betingelser for, hvad der med dens eget sprogbrug kaldes 'økonomisk og social udvikling', dvs. at sikre de generelle betingelser for kapitalens reproduktion i almindelighed (40). Og for så vidt som reproduktionen af kapitalen indebærer reproduktionen af dens eksistensbetingelse, lønarbejdet, må staten garantere de generelle betingelser for den *udvidede reproduktion af den samfundsmæssige arbejdskraft* (41).

På by- og boligspørgsmålets område viser denne dobbeltopgave sig i statens *by- og boligpolitik*, hvis grundlæggende bestanddele kan sammenfattes på følgende måde:

1. At dæmpe de negative effekter, som byernes anarkiske udvikling har for reproduktionen af kapital og arbejdskraft, og de udtryk som den kapitalistiske produktions anarki og privatejendommen til jord får for byjorden.

2. At tilpasse byformen til kapitalens generelle reproduktion, idet staten spiller en rolle som mægler ved fordelingen af jord mellem de forskellige kapitalfraktioner (ved at træffe afgørelse om lokaliseringen af det materielle grundlag for deres virksomhed) og gennem sine indgreb i bystrukturen gennem statslige investeringer (byfornyelse, vejanlæg, serviceanlæg etc.).

3. At virke gennem sin normative funktion for at påvirke markedets virkemåde ved allokeringen af jord til dobbeltprocessen: ejendomskapitalens investering-reproduktion og den dermed sammenhængende materielle underbygning af arbejdskraftens reproduktion: de boliger der opføres af denne kapital.

Disse tre opgaver varetages grundlæggende gennem byplaner og deres bestanddele: arealanvendelsesplaner, zoneinddeling, vejplanlægning, byfornyelsesplaner etc. (42). På grundlag af disse normer og de indgreb, som de afføder, kommer statens

ledende 'programmeringsrolle' til udtryk i boligområdernes sociale segregation.

4. På grundlag af de midler, som presses ud af befolkningen i almindelighed gennem skatter, vil staten varetage sikringen af de almene produktionsbetingelser, som er påkrævede for kapitalens reproduktion, men som hverken kapitalen i almindelighed eller den individuelle kapitalist vil påtage sig på grund af disse investeringers lavt vurderede karakter, varekredsløbets langsomme realisering og det ringe udbytte i forhold til investeringens størrelse. Disse aktiviteter omfatter: anlæg af veje, vand- og elforsyning, afløbssystemer etc. Gennem sin virksomhed på disse områder garanterer staten ligeledes de almene materielle betingelser for kapitalens reproduktion, idet den delvis imødekommer kravene til reproduktion af arbejdskraften. I denne videre betydning intervenserer staten også for at tilvejebringe en række tjenesteydelser såsom sundheds- og uddannelsesvæsen.

På dette niveau for statslig virksomhed etableres en direkte relation med den kapital, der er knyttet til byggemodning og boligbyggeri, da disse almene betingelser i realiteten er de første forudsætninger, som skal være opfyldt for disse to produktions- og værdiøgningsprocesser. Vi har allerede analyseret statsinvesteringernes selektive karakter og hvordan de kommer til at bestemme nogle af de grundlæggende elementer i 'boligproblemet': vi må blot tilføje, at visse statslige politikker såsom programmer for 'udvikling af fællesskab', 'gensidig hjælp' og 'fremme af levevilkår', kort sagt *selvbyggeri* af disse kollektive konsumtionsmidler, tjener statens formål for så vidt som lavindkomstgrupperne investerer ekstra arbejdstid i byggeriet, som stammer fra en forlængelse af arbejdsdagen ud over det normale (hvilket har særlige konsekvenser for disse gruppers konsumtion og livsbetingelser). Det endelige mål med disse politikker er at frigøre økonomiske midler til brug for områder, som er uundværlige for kapitalen og højindkomst-konsumenterne. Staten virker her som et instrument for omfordeling af indkomster, men på en omvendt måde: som et middel til at overføre skatter, hentet fra lavindkomstgrupper, til højindkomstgrupper.

5. At mægle mellem den produktive kapitalers forskellige fraktioner gennem sin pengepolitik og udenrigshandelspolitik i allokeringen og fordelingen af fremmed valuta og mængden af cirkulerende kapital. Staten tildeler ejendomskapitalen den kvote, som den finder nødvendig for at gennemføre sine aktiviteter indenfor byggemodning og boligbyggeri. Den virker også til fremme af udviklingen af private finansieringsinstitutioner ved at indtræde som partner i form af blandede (offentlige og private) kapitalarrangementer, og gennem statskapitalistiske institutioner til finansiering af den private sektor, som byggemodner jord og opfører boliger.

6. Endelig fungerer staten som byggematerialeproducent,

som byggemodner og som producent af boliger. Dens indgreb i denne sektor er underkastet en bestemmelse fra to sider, fra sektorens privatkapital og fra den produktive kapital i almindelighed. Den primære bestemmelse udspringer af den kendsgerning, at den kommercielle privatsektor, som gennemfører boligbyggeri og byggeproduktion, virker for varecirkulationens højere sfære - det eneste sted hvor hele boligprisens kapitalistiske profit realiseres. Dette efterlader resten af befolkningen udenfor privatsektorens virkefelt, og deres boligbehov må derfor lindres af staten med det formål at undgå de økonomiske og politiske konsekvenser, som en skærpselse af boligmangelen ville fremkalde. Den anden bestemmelse udspringer af den produktive kapitalens behov for at få garanteret reproduktionen af sin arbejdskraft og for at sikre sig en reduktion af boligudleisernes indvirkning på lønnens værdi for dens arbejdere og på denne måde muliggøre en stigning i den relative merværdi. Denne opgave overdrages til staten, for så vidt som den kan anvende en del af sine midler til at subsidiere sektoren, for så vidt som den kan anvende statsbudgettet til at lade sektoren tilflyde cirkulerende kapital, og for så vidt som den kan udnytte udenlandske statskreditter og på dette grundlag kan etablere et program for en mere stabil og langsigtet produktion. Denne virksomhed gennemføres indenfor de grænser, som fastlægges af den kapitalistiske produktionsform, der er dominerende i samfundet.

For det første er staten placeret indenfor den kapitalistiske produktionsstruktur uden at modificere denne. Statens forbruger varer, udvikler jordrenter og garanterer tilegnelsen af dem, den køber arbejdskraft, betaler renter til finanskapitalen, den fastsætter sine priser på samme måde som den private sektor, sælger sine bolig-varer på det kapitalistiske marked og reproducerer sin kapital. Selv om disse subsidier tillader staten at producere en bolig til en lavere pris og gør det muligt for den at indrømme længere afskrivningsperioder, så tvinger dens produktions varekarakter den til at virke i cirkulationens mellemsfære, hvorfra en stor del af befolkningen også er udelukket.

Den anden begrænsning udspringer af det faktum, at produktiv kapital ikke behøver at løse problemet for hele arbejdskraften men kun for den del af den, som den har brug for i sit virke - dvs. dens egne arbejdere. Den overlader det derfor til staten at sørge for boliger til arbejdsløshedsskaren, som den ikke har brug for. Fordelingen af statslige midler mellem forskellige investeringer vil være det felt, hvor indenfor denne begrænsning er virksom.

For det tredje etablerer staten sjældent hele det produktive system; den fungerer bedre, når dens institutioner virker som tekniske, finansielle eller kommercielle agenter eller 'klienter' for den private sektor (som det er tilfældet

med Instituto de Crédito Territorial i Colombia), som den indgår underleverandøraftaler med eller yder støtte og finansiering. Denne situation påvirkes af presset fra de små, private entreprenører, der overlever som kapitalistiske agenter takket være denne statslige 'beskyttelse'.

Staten handler modsætningsfyldt, når den optræder som igangsætter-bygherre indenfor de industrielle og håndværksmæssige produktionsformer; hvis den fastholder eller prøver at udvide den mellemsfære, som den forsyner, så vil dette indebære en forøgelse af dens kapitalens organiske sammensætning, en industrialisering og rationalisering af dens produktion og en samtidig reduktion af indsatsen af menneskeligt arbejde. På den anden side tvinger det politiske pres, som udføres af den massive eksisterende arbejdsløshed, staten til at bevare de håndværksmæssige former, som samtidig med at de opsluger mere arbejdskraft også hæver prisen og hæmmer produktets cirkulation.

Det samme pres får staten til at udforme og/eller fremme politikker for 'selvbyggeri', som med de strukturelle kendetegn for denne form for produktion fører til udbredelse af boliger af dårlig kvalitet, kort sagt til genskabelse af 'boligproblemet'. Umuligheden af at løse boligproblemet bestemmes af byggeaktivitetens kapitalistiske karakter, og såfremt staten skal opretholde sit image som 'garant for almenvellet' har den ikke andet alternativ end at reproducere - måske med små forbedringer - og tage æren for noget, som en stor befolkningsmasse har udført og vil blive ved med at udføre med eller uden statens beskyttelse, og som definerer de store befolkningsmassers boligproblem: at de selv må fremstille denne betingelse for overlevelse indenfor det overlevelsesspillerum, som det herskende produktionssystem stiller til rådighed for den. Til gengæld er det sådan, at 'lovløgheden' af jordejerskab eller, hvilket kommer ud på ét, betaling af jordens markedspris - sammen med betingelserne for tilbagebetaling af den kredit, de materialer eller de byggekomponenter, som staten stiller til rådighed - yderligere forværrer 'de begunstigedes' uholdbare situation.

Et af de vigtigste midler til at nedbringe prisen på boliger opført af staten er at reducere jorprisen mest muligt, hvilket i almindelighed fører til, at de placeres i udkanten af byen, hvor jordrenterne næsten er de samme som for landbrugsjord. Ved at gøre dette optræder staten 'anti-bymæssigt' ved at fremme byspredningen; den forværrer konsumenternes situation ved at placere dem langt fra arbejdsstederne og forøge deres transportomkostninger, og den begunstiger ejerne af jord beliggende mellem de opførte boligheder og byens udkant ved at skabe nye jordrenter (nu byjordrenter) gennem sine investeringer, mens den samtidig selv tvinges til at placere sig endnu længere borte og gentage processen.

Den afhængige kapitalistiske stats manglende mulighed for

at løse boligproblemet gennem politiske tiltag skyldes ikke tekniske, operationelle eller finansielle problemer men er snarere en strukturel betingelse, fanget af de grænser som staten og dens politikker opererer indenfor (43).

Disse grænser er:

a. Strukturelle grænser. Som social sammenholdsfaktor (44) har staten til opgave at garantere de almene betingelser for reproduktionen af det sociale system, og den må holde sig indenfor det område, der er afstukket for den af grundelementerne i den samfundsmæssige form, som den svarer til (i dette tilfælde den afhængige kapitalisme), såvel som af de generelle lovmæssigheder der styrer dens udvikling. De statslige politikker er kort sagt ude af stand til at gå ud over eller modarbejde de kapitalistiske produktions-, konsumtions- og udvekslingsrelationer, de hegemoniske samfundsklassers interesser eller disses ideologi, ej heller er de i stand til at ændre linien i de grundlæggende lovmæssigheder, som styrer den kapitalistiske udviklings form i samfundet (kapitalistisk udvikling i landområderne, bondeklassens opløsning og udstødning, industriel udvikling under stigende monopolisering, afhængighedsrelationer i forhold til udenlandsk monopolkapital). Derfor bestemmes den *afhængige stats boligpolitik* gennem vareproduktionens og kapitalvaloriserings dobbeltkarakter, og den genskaber alle de afgørende elementer i 'boligproblemet': den er underkastet de lovmæssigheder der gælder for kapitalakkumulation og jordejendom, den opfylder interesserne hos de kapitalfraktioner for hvem boligpolitikken har relevans, den modsvarer differentieringen af de kommercielle cirkulationssfærer, den opretholder og udvider indkomstfordelingens koncentration, og den bærer og formidler privatejendomsideologien og konsumtionsideologien. Den agerer altså, indenfor disse grænser, for at udføre de funktioner, som strukturen tillægger den på boligområdet: at garantere de materielle betingelser for reproduktionen af den arbejdskraft, der er nødvendig for kapitalen (og kun for denne), og at begrænse de sociale konflikter der udspringer af konsumtionen, ved at underordne dem de vilkår, der gælder for produktionen - herunder boligbyggeri.

b. Konjunktuelle grænser. Kontrollen over statsmagten udøves af politiske fraktioner, der udtrykker de interesser, som næres af sociale klasser eller klassefraktioner, der forbindes og artikuleres i overensstemmelse med deres magtrelationer i en given historisk konjunktur. Skift i dette magtforhold betyder en forskydning af tyngdepunktet i den blok, som disse fraktioner udgør i statsmagten, og overførsel af hegemonisk kontrol fra en klasse til en anden eller fra en klassefraktion til en anden. Disse skift medfører derfor en forskydning af grænserne for de statslige politikker og dermed en

ændring af deres karakter og indhold. Fordi de politiske fraktioner af såvel kapital ejernes som jordejernes hegemoniske klasser opererer indenfor en afhængig kapitalistisk stat, giver det sig af sig selv, at forskydninger af tyngdepunktet i magtblokken vil indebære en forskydning af dominerende interesser mellem kapitalfraktioner og jordejendom. Derfor vil statens by- og boligpolitikker forskydes og ændre indhold alt efter om det er industrikapitalens, finanskapitalens eller jordejernes politiske fraktion, der dominerer hegemonisk i magtblokken (45), da hver af disse fraktioner har forskellige og ofte modsat rettede interesser i boligforstyrrelsen.

Men det er ikke kun de dominerende klasser eller de fraktioner, som de rummer, der er virksomme på den politiske arena. Også arbejderklassen og de udbyttede masser presses af det kapitalistiske produktionssystem indbyrdes modsatninger til at udvikle en økonomisk forsvarskamp og organiserer sig og fører en politisk kamp imod borgerlig dominans og kapitalistisk udbytning. En væsentlig del af denne økonomiske og politiske kamp er kampen for en bolig, for byrd og for offentlig service, og i denne kamp vil disse klasser stå overfor staten, fordi det påhviler staten at skaffe disse ting, at forsvare den private jordejendom, at kontrollere byvæksten, og fordi det, som en væsentlig bestanddel af dens demagogi, er staten der bærer ansvaret for løsningen af 'boligproblemet' for de sociale lag, som ikke er omfattet af den kapitalistiske produktion. Det indbyrdes magtforhold mellem udbyttede og udbyttede på et givet tidspunkt i klassekampen - på det økonomiske, ideologiske og politiske niveau - udgør en anden konjunktuel grænse for statens by- og boligpolitikker.

Det følger heraf, at enhver 'boligpolitik', som staten lægger frem, vil blive fremstillet som et middel til at 'løse det sociale boligproblem'. Det problem, som forskeren står overfor, drejer sig i sidste ende om gennem en analytisk proces at fastslå forskellen mellem den *formelle diskurs*, der kendetegnes af et ideologisk indhold, som ofte er klart demagogisk, og det *reelle indhold*. Den første skjuler ofte det sidste, undertiden til trods for ønskerne hos den, der fremsætter den. De interesser, der søges fremmet af politikken og de former for indgreb, som sikrer deres realisering, opererer i dette *reelle indhold*. Efter at have fastslået denne forskel kan vi gå videre og konfrontere politikken *reelle indhold* med statens *reelle praksis* indenfor rammerne af de samlede sociale processer og under henvisning til dens ofte upræcise eksplícite formuleringer (46).

Forskning som en teoretisk produktionsproces indebærer forvandingen af en *foreliggende* genstand - de reelle processer som tilbydes forskeren i form af ideologiske fremstillinger eller egentlige data - gennem *menneskelig virksomhed* - for-

skrensens teoretiske arbejde - som så anvender bestemte redskaber for at forvandle dette råmateriale: en videnskabelig teori og en metode, som er afledt heraf og som svarer til den. Hvad vi har forsøgt at fremlægge her, er en teoretisk analysemodel, som skal tjene som analyseinstrument til afklaring af de virkelige bestemmelser af 'boligproblemet' i vore samfund.

- - - - -

Vi er opmærksomme på disse noters begrænsninger i deres foreliggende tilstand. Teoretisk arbejde med disse spørgsmål er kun lige kommet i gang og vil kun kunne føres ud i livet, hvis det gennemgår en kritisk rensning, og hvis dets holdbarhed fastslås i konkrete situationer. Derfor fremlægger vi disse noter i håbet om at de må blive gjort til genstand for grundig kritik.

NOTER

- 1 Et eksempel herpå synes at være, at man opfatter de nu 'traditionelle' former for selvbyggeri af boliger til de fattiges eget forbrug til 'løsningen'. Visse regeringers almindelige antagelse af selvbyggeri som ledestrå har ført til en forstærket tilstand af overbefolkning, ubeboelighed og manglende stabilitet i boligforholdene for disse socialgrupper, og generelt til en yderligere forværring af allerede elendige livsbetingelser.
- 2 Vi betyder her til de undersøgelser, der som analyseredskab anvender begreber eller 'teorier', som er klart ideologiske eller ateoretiske såsom 'befolkningseksplosion', 'fødselskontrol', 'ruralisering', 'modernisering', 'marginalitet' og 'integration' etc.
- 3 Værdien af disse formuleringer ligger i deres evne til at inddrage den allerede beskrevne type studier samt at fremkalde en kritik, der kan virke som vejledning for et systematisk og mere dybtgående arbejde.
- 4 Om de abstrakte-formelle teoretiske begreber produktionsmåde og samfundsformation samt om dominerende produktionsmåde og deres teoretiske anvendelsesmåde, se: HARNBECKER Marta: 'Los conceptos elementales del materialismo histórico', Siglo XXI, México, Kap. 7.
POULANTZAS Nicos: 'Poder político y clases sociales en el Estado Capitalista', Siglo XXI, México. Introduktion. (Da.: Politisk magt og sociale klasser, Aurora, København 1981/82.)
- 5 Om afhængige kapitalistiske samfundsformationer natur for så vidt angår latinamerikanske lande, se bl.a.:
ARRUBIA Mario: 'Estudios sobre el subdesarrollo colombiano'; Edit. Tigre de Papel, Bogotá, Colombia.
MARINI Ruy Mauro: 'Dialectica de la dependencia', i Ideologia y Sociedad, no. 7, jan/feb 1972, Bogotá, Colombia.
KALMANOVITZ Salomón: 'A propósito de Arrubia', i Ideologia y Sociedad, no. 10, apr/jun 1974, Bogotá, Colombia.
DOS SANTOS Theotonio: 'Socialismo o Fascismo: el nuevo carácter de la dependencia y el dilema latinoamericano'; Ediciones Periferia, Buenos Aires, Argentina, 1972.
KALMANOVITZ Salomón: 'Sobre algunas teorías del imperialismo en Colombia', i Ideologia y Sociedad, no. 8, dec. 1973, Bogotá, Colombia.
WEFFORT Francisco: 'Notas sobre la teoría de la dependencia', i Ideologia y Sociedad, no. 11, okt/dec 1974, Bogotá, Colombia.
- 6 Det er klart, at der blandt alle de genstande, der fremstilles i vore samfund, forekommer et betydeligt antal som stadig produceres af de samme mennesker, som i sidste ende kommer til at konsumere dem; d.v.s. at der ikke produceres direkte med udveksling for øje. Men selv i disse tilfælde bliver de enten fremstillet ved anvendelse af råmaterialer, der selv er varer, eller de erstatter andre varer, som kunne have været erhvervet på markedet, og de har derfor en potentielbytteværdi, der kan gøres til virkelig bytteværdi, hvis de sendes på markedet med salg for øje.
- 7 I Latinamerika i dag tilfredsstilles en families bolig-'behov' ikke af en vækkelvorn fysisk struktur uden installationer etc., fordi det udviklingsniveau, der er nået i samfundet som helhed, karakteriserer dette behov på en anden måde, uanset at denne boligtype måske er fremskredt. I denne samfundsmæssige tilpasning af 'behov' spiller de verdier, som den private bygeindustri udbreder, og boligforbruget gennem sin reklame og den sociale mystifikation, der følger højkonsumtgruppernes boligform, tydeligvis en stor rolle.
- 8 I Colombia og andre lande er det almindelig praksis at udleje dele af eller hele det selvbyggede hus, eller endog at sælge det. 'Inquilinato' (lejemål) i skurbyerne eller de illegale bosættelser er tilstrækkeligt udbredt, og der har i den senere tid været en del snak om 'subnormale' eller 'folkelige' boligmarkeder.
- 9 Også under andre samfundsformer udveksles varer (f.eks. det romerske slavesamfund, de despotiske asiatiske samfund etc.) men under specifikke samfundsmæssige betingelser, som af radikalt forskellige fra dem, der forekommer i kapitalistiske samfund.
- 10 Dette indebærer i almindelighed en indskrænkning i forbruget af andre nødvendige varer, hvilket typisk fører til livsbetingelser under eksistensminimum eller sker på bekostning af andre familiemedlemmers sundheds-, ernærings- og uddannelsesforhold.
- 11 Vi betyder til Le Corbusiers 'funktionelle arkitektur', til Alexanders Fona Friedmanns m.fl.'s 'kybernetiske' bevægelse i modsætning til Wrightiansk 'organisk arkitektur', eller Aalto m.fl.'s nordiske tendenser. Se PRADILLA Emilio og JIMENEZ Carlos: 'Arquitectura; Urbanismo y Dependencia neo-colonial'; Ediciones SIAP, Buenos Aires, 1973, s. 77 ff.
- 12 Som vi skal se om lidt udgør forekomsten af storfirmer eller statsinstitutioner blot et aspekt ved denne proces, idet de følger den skitserede strukturelle tendens.
- 13 Vedrørende dette aspekt, se MARINI Ruy Mauro: anførte artikel.
- 14 Det colombianske opsparrings- og boligsystem og landets konstante monetære enhed (UPAC) har gennem en konjunkturt betinget udumpning af betydelige mængder cirkulerende kapital forstærket dobbeltprocessen: monopolisering og opløsning af den håndværksmæssige form. Se PRADILLA Emilio: 'La Política Urbana del Estado Colombiano' i CASTELLÓ Manuel (red.): 'Estructura Urbana y estructura de clases en America Latina'; Ediciones SIAP, Buenos Aires, 1974; også udgivet i Ideologia y Sociedad, no. 9, jan/mar 1974, Bogotá, Colombia.
- 15 Der gøres et forsøg på at opbygge denne barriere gennem en koordination af jordejendoms, pengekapital og produktiv kapital indenfor nye former for finanskapital som f.eks. de bolig- og opsparringsforeninger, der er oprettet i Colombia gennem Pastrana Borrero regeringens 4-strategiers udviklingsplan. Der gøres også et forsøg på at opbygge den via den spontane proces, der får de store bygefirmaer til at erhverve betragtelige mængder jord i yderområderne som reserve for deres fremtidige byggeplaner - se PRADILLA Emilio: anførte artikel (note 14).
- 16 Byggearbejderens lønninger er de laveste i hele den produktive sektor; deres betingelser med midlertidig kontraktansættelse fører til ustabilitet og til kronisk sæsonarbejdsløshed, og gør faglig organisering næsten umulig og hæmmer arbejderens forsvarsmuligheder.
- 17 Som vi senere skal se er det nødvendigt at identificere statens funktion

- som boligproducent lige så meget på det politiske felt som hvad angår arbejdskraftens reproduktion. Selv om staten selv erklærer, at dens indgreb har en 'social funktion', er det nødvendigt at forklare det virkelige indhold af hver af disse handlinger, hvilke interesser der ligger bag dem samt hvilke formål der sigtes mod og hvilke der opfyldes.
- 18 Se TOPALOV Christian: 'Les Promoteurs Immobiliers. Contribution a l'analyse de la Production Capitaliste du logement en France'; Mouton, Paris, 1974.
 - 19 Se MARX Karl: 'Indledning til kritik af den politiske økonomi'; (1857), del 2: Produktionens almene forhold til distribution, udveksling, konsumtion, s. 201-214, i Grundrids: Bidrag til kritik af den politiske økonomi, Rhodos, København 1974.
 - 20 Genstanden vil på sin side formelt blive bestemt gennem de karakteristika, som indlejres i byggematerialerne af disses producenter samt gennem en række 'normer', der stammer fra byggeteknikkens udviklingsniveau (maksimumsdimensioner, vægt, byggemoduler etc.), som også forudbestemmer boligformen. Herved begrænses designerens 'kreative udfoldelse'.
 - 21 Vedrørende by-jordrente, se:
ALQUIER Francois: 'Contribución al estudio de la renta del suelo urbano, og LOJKINE Jean: Existe la renta del suelo urbano?; i Ideologia, Diseno y Sociedad, no. 6, Bogotá, juli 1972;
TOPALOV Christian: 'Capital et propriété Foncière'; Centre de Sociologie Urbaine, Paris, 1973;
LIPIETZ Alain: 'Le tribut foncier urbain', Editions Maspero, Paris, 1974;
EDEL Mathew: Marx's Theory of Rent: Urban Applications', mimeo, Birkbeck College, London, England, 1975;
ARANGO Mariano: 'La renta del suelo en Marx y la renta del suelo urbano'; i Cuadernos Colombiano, no. 6, apr/jun 1975, Bogotá, Colombia.
 - 22 Normalt finder køberens gældsamortisering vedrørende den byggemodnede jord sted over lang tid (10-15 år), hvorunder varen langsomt forvandles til penge, som vender tilbage til byggemodneren. Dette gælder også for de selskaber, der giver sig af med både opkøb og byggeri.
 - 23 PRADILLA Emilio: artikel i CASTELLS Manuel op. cit. (note 14).
 - 24 Vedrørende disse generelle teoretiske aspekter se TOPALOV Christian: 'Les Promoteurs Immobiliers...' op. cit. (note 18) samt hans artikel: Un Systema d'agents économiques, i La Pensee nr. 166, dec. 1972, Paris.
 - 25 Umuligheden af at få vedtaget selv den mest forsagte byreformlov i Colombia er et klart bevis på dette forhold; seks love er blevet fremlagt af regeringen og forkastet af kongressen i de seneste år. Se PRADILLA Emilio: 'La politica urbana...' op. cit. (note 14).
 - 26 Vi antager her, at den person, der er ude af stand til at gå ind på markedet for byggemodnet jord (offentlig eller privat), også er ude af stand til at gå ind på boligmarkedet, et spørgsmål som vil blive undersøgt senere. Det optrækker, der finder sted i de indre bydeles udlejningsslum, har sit udgangspunkt i den kendsgerning, at de høje huslejer, som betales for hvert værelse af dets beboere, udelukkende er jordrenter, da de gamle og forfaldne boliger har været afskrevet i årevis.
 - 27 De såkaldte 'chircales', der er gammeldags produktionsenheder, som laver mursten og keramiske materialer, er et 'strålende' eksempel: de anvendte produktionsmidler er stadig okseband, gammeldags maskiner, åbne trækulsteglovne; arbejdsstyrken omfatter børn og kvinder, der er ingen social-, sundheds- eller beskæftigelsessikkerhed, og de beskæftigede må selv påtage sig enhver risiko forbundet med produktionsprocessen. Minernes leje- og ejerskabsordninger hviler på en kombination af jordrente, kapitalistisk profit og personlige afhængighedsforhold, som oprindeligt var en slags slaveri. Disse produktionsformer er almindeligvis beliggende i udkanten af Bogotá og andre colombianske byer. Se CETIH-CPU. Universidad de Los Andes: 'Estudio de la zona oriental de Bogotá', Vol. V. Síntesis, Uniandes, Bogotá 1972.
 - 28 I Colombia er det velkendt, at disse monopoler indfører salgskvoter og forlanger betaling for deres produkter mindst tre måneder før levering, hvorved de opnår en ekstraordinær profit svarende til forrentningen af disse penge i leveringsperioden.
 - 29 Vi kan opstille den hypotese, at grundlaget for produktivkræfternes udvikling indenfor boligproduktionsprocessen og andre arkitektudformede anlæg kan findes i byggematerialeproducerende industri frem for i selve byggeprocessen: fremstillingen af præfabrikerede dele, disse deles standardisering og normalisering, udviklingen af nye materialer etc.. Arbejdsprocessen på byggepladsen antager mere og mere form af en samleproces, indenfor hvilken produktivkræfternes udvikling afhænger af rationaliseringen af det menneskelige arbejde, som delvis bestemmes af de dele, der skal samles. Dette forklarer til dels opretholdelsen af en lav organisk kapitalsammensætning i det pågældende arbejde.
 - 30 Se analysen af eksemplet Bogotá - Avenida de los Cerros og andre eksempler i PRADILLA Emilio: 'La politica urbana...' op. cit. (note 14)
 - 31 Som vi skal se senere, når vi analyserer statens rolle i 'løsningen af boligproblemet', vil dette politiske pres af staten blive udmøntet indenfor de kapitalistiske produktionsrelationers område og ikke indenfor indbildte 'sociale funktioners' område. Staten vil i sidste ende agere som mægler mellem den kapitalistiske økonomi og konsumenten, til støtte for førstnævnte, eller vil opføre sig som et kapitalistisk selskab, når den direkte kaster sig ud i dette forehavende.
 - 32 Denne type kapitalistisk relation mellem byggekaptialisten og klienten overses hyppigt af folk der analyserer byggesektoren, hvilket fører til at de tilslører byggekaptialistens virkelige rolle.
 - 33 For en mere detaljeret analyse af de tekniske agents rolle: se PRADILLA Emilio og JIMENEZ Carlos op. cit. (note 11).
 - 34 I almindelighed gælder arbejdskontrakter kun for byggeperioden, hvorefter arbejderne er arbejdsløse indtil de kan finde andet arbejde, normalt hos en anden arbejdsgiver. For de lavest kvalificerede arbejderes vedkommende er det nærmest en regel, at arbejdet kun varer nogle få måneder (80 dage i Colombia for at slippe uden om arbejdslovgivningen).
 - 35 Dette indbefatter tydeligvis prisen på byggemodning, som allerede er analyseret.
 - 36 De følgende noter udgør en meget foreløbig arbejdshypotese og plages som sådan af huller og manglende præcision, hvis udbedring kræver en meget større systematiseringsbestræbelse end det er muligt at gennemføre før den redaktionelle frist. Ikke desto mindre fremlægges de i denne foreløbige form, så at diskussion kan fremme deres videre bearbejdelse.
 - 37 Historisk er byggeri i almindelighed (USA efter den store depresion) og boligbyggeri i særdeleshed (europæiske lande efter anden verdenskrig) blevet anvendt med dette formål for øje. Et nyligt latinamerikansk eksempel er 'De fire strategiers udviklingsplan', der stadig gælder i Colombia. Se PRADILLA Emilio: 'La politica urbana...' op. cit. (note 14)
 - 38 Private finansieringsinstitutioner spiller også en anden rolle: de virker som en metode til konsolidering af finanskapitalen ved at opsamle bankkapital, industriel monopolkapital som investerer dele af sine profiler heri, individuelle rentenyderees spekulationskapital, kapital knyttet til jordejendom og endog produktiv kapital indenfor byggeri og byggemodning. Mens denne nye kapitalsammenslutningsform spiller en rolle i kapitalens almene reproduktion, forstærker den tillige den generelle tendens til monopolkoncentration, ligesom den forener de førhen indbyrdes afvigende interesser hos jordejere, byggekaptialister og finansier'ere. Opbygningen af Den Colombianske Bolig- og Opsparings-sammenslutning er et godt eksempel herpå: Se PRADILLA Emilio op. cit. Del III. (Note 14)
 - 39 Vi sigter her til jordrenter opregnet i overensstemmelse med deres bestemmende elementers 'territorialisering' (lokalisering i forhold til

- bystrukturens dominerende elementer, jordens egnet til byggeri etc.), differentiering af mulige profitratier afhængig af produktets lokalisering, relation mellem produktionsform og jord etc.
- 40 Staten benægter heller ikke, at der er tale om identiske funktioner; det er en anden sag, hvis den benævner det 'landbrugsudvikling', 'handeds udvikling' etc.
- 41 Se CASTELLS Manuel: 'La cuestión urbana', Siglo XXI, Editores, 1974. Del IV: La política Urbana.
- 42 Se LOJKINE Jean: 'Contribution à une théorie marxiste de l'urbanisation capitaliste', i Cahiers Internationaux de Sociologie Vol. LII, Paris, France, 1972. (Da.: 'Bidrag til en marxistisk teori om den kapitalistiske urbanisering', i BARNDØ Finn Ed.: Storbysens Krise, Aurora, København 1982.) PRADILLA, Emilio: 'La política urbana...' op. cit. Del IV. (Note 14)
- 43 Forstået i sit dobbelte aspekt: statens eksplicitte programatiske formuleringer (planer, programmer, oplysningsmateriale, love etc.) og dens konkrete praksisser eller handlinger som manifesterer sig i dens politikker.
- 44 Se FOULANTZAS Nicos op. cit. (note 4)
- 45 Udviklingen i Colombia fra en politikbaseret på begrænsning af jordmonopol, allokering af finansressourcer til statsinstitutioner i boligsektoren og hård beskætning af luksusboligbyggeri, som svarede til den produktive kapitalens interesser (byreformen under liberalismen 1966-70), til en politik baseret på fremme af finanskreditkapital til boligbyggeri i mellem- og højindkomstsektorerne sammen med indstillingen af enhver handling imod monopolisering af jord (bypolitikker stimuleret af De fire strategiers udviklingsplan under den konservative regering 1970-74) er udtryk for et skift i de konkurrencevillige grænser og kan kun begribes ved at analysere problemet på denne måde.
- 46 Der opnås ikke nødvendigvis korrespondance mellem reelt indhold, praksis og de samlede processer, da statens relative autonomi i forhold til den økonomiske sfære og de klasser og klassefraktioner, der støtter den, betyder, at de statslige politikker, der forsøger at sikre kapitalens almene reproduktion, er ude af stand til at tage hensyn til særlige enkeltinteresser og heller ikke kan undgå at løbe ind i sekundære konflikter med den ene eller den anden fraktion, der opererer indenfor de samlede processer. Den ideologiske diskurs, der anføres af de dominerende klasser, står tværtimod dybest set i modsætning til statens virkelige praksisser.